

IDEOLOGINĖS VISUOMENĖS POLITINIŲ NUOSTATŲ MOZAIKOS LIETUVOJE

IEVA PETRONYTĖ

Lig šiol atlikti empiriniai tyrimai rodo, jog didžiajai Lietuvos visuomenės daliai ideologinė mąstysena nėra būdinga (politinės nuostatos – nenuoseklios, nesąryšingos¹, požiūriai – patys sau prieštaringi). Toks ieškomo ideologinio mąstymo nepopuliarumas labai apsunkina gyventojų politinių pažiūrų bei elgsenos nuspėjimą, meta galimą iššūkį atstovaujamosios demokratijos pagrindams. Tačiau išvada apie bendrą politinės mąstysenos „nenuoseklumą“ Lietuvos visuomenėje būtų skubota neįvertinus alternatyvių politinių nuostatų, įsitikinimų sistemų egzistavimo. Kitaip tariant, nuoseklios politinės mąstysenos apraiškų visuomenėje ieškotina keičiant metodologinę prieigą: atsisakant ideologinės mąstysenos, kokios galima tikėtis iš klasikinių politinės minties tekstų, paieškų, ir dėmesį sutelkiant į *kitokius* nuoseklumus tradicinių ideologijų apibrėžimo lauke. Šiame straipsnyje pristatomi pradiniai tokio tyrimo rezultatai – taikant Q-sort metodą išskirtos trys bendros socialinės perspektyvos, atliekančios politinių ideologijų vaidmenį Lietuvos visuomenėje.

¹ Nuoseklumo ir sąryšingumo sąvokos šiame straipsnyje vartojamos kaip sinonimai.

Ivadas

Pažvelgus tiek į nuomones viešajame diskurse, tiek į empiriniais duomenimis grįstus tyrimus, panašu, kad Lietuvos politinio gyvenimo lauke (ir ypač jo dalyje, formuojamoje visuomenės, ne politinio elito) nelabai tikimasi rasti ideologinio mąstymo apraiškų. Nors tam tikrų ideologinių skirtumų tarp partijų lyg ir yra², pastebima, jog politinės partijos Lietuvoje nėra linkusios savo veiklą grįsti ideologinėmis vertybėmis³, tik nedaugelis jų apskritai laikosi aiškių ideologinių nuostatų⁴. Dar labiau pasigendama visuomenės, rinkėjų nuoseklios ideologinės mąstysenos – duomenys rodo, jog daugiau nei pusei visuomenės „nėra būdingas ideologinis mąstymas, kuris leistų numatyti pažiūras ekonominės kairės–dešinės, socialinio konservatyvumo – liberalumo ašyse“⁵. Toks ideologinio mąstymo „išblukimas“ ne tik trukdo pagrįstai numatyti visuomenės politines pažiūras, taigi ir politinę elgseną, bet ir apskritai suvoktinas kaip kliūtis dviejų esminių demokratijos lygmenų – piliečių ir jų atstovų (politinių partijų) komunikacijai. Į piliečius žvelgiant kaip į racionalius individus, besirenkančius jų pažiūras labiausiai atitinkančias politines alternatyvas, būtent ideologijos yra tas veiksnys, kuris padeda greitai, neįdedant pernelyg daug

² Ramonaitė Ainė, „Vertybių kova Lietuvos politikoje: dėl ko ir su kuo kovojama?“, Jankauskas A. (ed.), *Lietuva po Seimo rinkimų 2008*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 11–35; Ramonaitė Ainė, „Lietuvos partijų vertybinis žemėlapis: partijų elito nuostatų analizė“, Ramonaitė A. (ed.), *Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos*, Vilnius: Versus aureus, 2009, p. 24–52; Morkevičius Vaidas, „Neideologinis Seimas? Statistinė svarbių 2004–2008 m. kadencijos Lietuvos Seimo balsavimų analizė“, Ramonaitė A. (ed.), *Partinės demokratijos pabaiga?*, Op. cit., p. 53–87.

³ Butkevičienė Eglė, Vaidelytė Eglė, Žvaliauskas Giedrius, „Ideologija ir partinė veikla: Lietuvos partijų lyderių požiūris“, *Politologija* 2 (54), 2009, p. 34.

⁴ Ramonaitė Ainė, Žiliukaitė Rūta, „Politinio atstovavimo kokybė Lietuvoje: partijų ir rinkėjų politinių nuostatų atitikimo analizė“, Ramonaitė A. (ed.), *Partinės demokratijos pabaiga?* Op. cit., p. 117; Ramonaitė, 2009, „Lietuvos partijų vertybinis žemėlapis...“, p. 24–52.

⁵ Žiliukaitė Rūta, Ramonaitė Ainė, „Vertybinės nuostatos ir rinkėjų balsavimas“, Ramonaitė A. (ed.), *Partinės demokratijos pabaiga?*, Op. cit., p. 138, 146.

pastangų, tiksliai ir efektyviai pasirinkti savo atstovus, tokiu tinkamu atstovavimu užtikrinant vieną iš demokratinio režimo pamatinių sąlygų.

Tačiau ar įvardytas ideologinio mąstymo neryškumas, pirmiausia nustatytas dėl to, kad neatitinka tradicinių Vakarų ideologijų preziuruojamų ideologinių nuostatų rinkinių, reiškia, jog gyventojai neturi kitų prasmingų ir sąryšingų įsitikinimų sistemų, į viena sujungiančių paskiras politines nuostatas ir atitinkamai leidžiančių numatyti vienokias ar kitokias politines pažiūras? Galbūt ieškant tradicinių Vakarų ideologijų atitikmenų – tam tikrų nuspėjamų sąryšingumų tarp politinių nuostatų – praleidžiami *kitokie* paplitę rinkiniai, gyventojų požiūryje į bendrą valstybės ir visuomenės gyvenimo tvarką atliekantys politinių ideologijų (tai yra, į vieną prasmingą įsitikinimų sistemą sujungiančiųjų paskiras politines nuostatas) vaidmenį⁶?

Siekiant atsakyti į šį klausimą, reikia iširti visuomenės politinę mąstyseną ir pamėginti išskirti pagrindinius naratyvus, apibendrinančius požiūrį į visuomenės bei valstybės gyvenimo tvarką. Toks ir yra šio straipsnio tikslas – atskleisti pagrindines Lietuvos visuomenės politinės mąstysenos logikas. Tam pasitelkiamas Lietuvoje dar nedaug taikytas Q-sort (arba teiginių klasių rūšiavimo) metodas, leidžiantis tradicinių politinių ideologijų sudedamąsias – politines nuostatas tam tikrais svarbiais visuomenės ir valstybės gyvenimo klausimais – sujungti į „visuomenės politines ideologijas“, tai yra bendras (angl. *shared*) socialines perspektyvas, ir atkurti šių perspektyvų pasakojimą. Kitaip tariant, klasikinių politinių ideologijų paveikslai suskaldomi į jų sudedamąsias dalis, kurios, remiantis informantų požiūriais, vėl iš naujo surenkamos į vientisas (bet nebūtinai tas pačias) mozaikas.

⁶ *Kitokių* politinio mąstymo nuoseklumų idėjos platesnį pagrindimą galima rasti, pavyzdžiui, Roberto E. Lane tekstuose. Alternatyvių politinių įsitikinimų sistemų paieškos ypač aktualios posovietiniame Lietuvos kontekste, neleidžiančiame tikėtis Vakarų demokratijoms būdingo ideologinių skirčių aiškumo. Lane Robert E., *Political Ideology: Why the American Common Man Believes What He Does*, New York: Free Press, 1962.

1. Q-sort metodas kaip galimybė tirti visuomenės „ideologijas“

Q-sort metodas, kol kas faktiškai netaikytas socialiniuose moksluose Lietuvoje⁷, leidžia suieškoti ir sistemingai atskleisti ne remiantis tyrėjo logika primetamus, bet realiai visuomenėje egzistuojančius požiūrius, skirtingas (bet tam tikrų žmonių besidalijamas) pasaulio suvokimo versijas, socialines perspektyvas⁸. Pačia bendriausia prasme šis metodas gali būti pristatytas kaip tyrimo priemonė, kurią naudojant iš visų įmanomų diskursų tam tikru klausimu (anglakalbėje Q metodologijos literatūroje vartojamas terminas *concourse*) reprezentatyviai sudaromas teiginių rinkinys, kaip miniatiūra atspindintis bendrąjį „paveikslą“. Šis rinkinys pateikiamas apklausiamiesiems, kurie pagal tam tikras taisykles rūšiuoja teiginius nuo labiausiai atspindinčių jų nuomonę iki mažiausiai atspindinčiųjų. Gauti individualūs teiginių rinkiniai taikant faktorių analizę sugrupuojami, taip atskleidžiant jau nebe individualias, bet bendras perspektyvas, kurios vėlesnės analizės metu atitinkamai gali būti dar detaliau išnarstomos (nustatomos svarbiausios jų charakteristikos, tarpusavio ryšiai *etc.*). Dėl šių savybių – iš anksto nenumatytų prasmingų bendrų įsitikinimų sistemų išryškavimo ir atskleidimo, sistemingo jų naratyvų atkūrimo – Q-sort metodas puikiai tinka ieškant alternatyvių visuomenės mąstysenų tradicinių ideologijų apibrėžimo lauke.

Konstruojant konkretų tyrimo instrumentą Lietuvos atvejui, vienas svarbiausių sprendimų – teiginių apie visuomenę ir valstybės val-

⁷ Vienintelis Q metodologijos taikymo atvejis akademiniam socialinių mokslų diskurse, kurį pavyko rasti Lietuvoje: Lepeškienė Vitalija, Bulotaitė Laima, „Pirmieji psichologo karjeros žingsniai: su išsilavinimu siejami lūkesčiai“, *Psichologija* 41, 2010, p. 68–83.

⁸ Brown Steven R., „A Primer on Q Methodology“, *Operant Subjectivity* 3/4 (16), 1993, p. 91–138; Webler Thomas, Danielson Stentor, Tuler Seth, „Using Q method to reveal social perspectives in environmental research“, Greenfield MA: Social and Environmental Research Institute, 2009, <<http://www.seri-us.org/sites/default/files/Qprimer.pdf>>, 2011 09 30.

dymą rinkinio sudarymas. Atsižvelgiant tiek į „klasikinių“ politinių ideologijų pagrindines skirtis, tiek į šiuolaikinės politikos aktualijas bei pokomunistinį Lietuvos kontekstą, tokiam rinkiniui sudaryti panaudota visus svarbiausius kriterijus patenkinanti struktūra, siūloma (tiesa, kiek kitokio tyrimo kontekste) *Comparative Manifestos Project* tyrime⁹. Vadovaujantis šio projekto partijų programoms vertinti skirta kodavimo instrukcija, apimančia visas ideologiškai svarbiausias sritis¹⁰ (naudota bendroji instrukcija įtraukiant tik Lietuvos XXI a. kontekstui reikšmingas klausimų sritis iš pokomunistinėms šalims skirto klausimyno), buvo surinkti jas atspindintys teiginiai (žiūrėti priedą). Pačios teiginių formuluotės daugeliu atvejų tiesiogiai arba su nedidelėmis modifikacijomis Q tyrimui pasiskolintos iš *State of American Political Ideology* tyrimo¹¹, taip pat – Europos vertybių tyrimo klausimyno¹², rinkėjų ir politikų preferencijų vertinimo svetainių *manobalsas.lt*¹³ bei *laboussolepresidentielle.fr*¹⁴, o neradus tinkamų atitikmenų – sukurtos. Tikimasi, kad aprėptos svarbiausios skirtingos dimensijos padės iš atskirų tradicinių politinių ideologijų elementų išskirti realiai visuomenėje funkcionuojančius subjektyvumus – tradicines prasmes atitinkančias ar naujais nuoseklumo saitais sujungtas politines ideologijas.

⁹ Volkens Andrea et al., *The Manifesto Data Collection. Manifesto Project* (MRG/CMP/MARPOR), Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), 2011, <<https://manifesto-project.wzb.eu/>>, 2012 04 01.

¹⁰ „Description of the Manifesto Data Set Full Dataset“, Volkens Andrea et al., *The Manifesto Data Collection*, Op. cit., <https://manifesto-project.wzb.eu/data/MPDataset_full_codebook.pdf>, 2012 04 01.

¹¹ Halpin John, Agne Karl, *State of American Political Ideology, 2009: A National Study of Political Values and Beliefs*, 2009, <http://www.americanprogress.org/issues/2009/03/pdf/political_ideology.pdf>, 2012 04 01.

¹² *European Values Study 2008 – Lithuania Field Questionnaire*, 2008, <<http://www.europeanvaluesstudy.eu>>, 2011 10 20.

¹³ *Manobalsas.lt* svetainės klausimai. Ramonaitė, 2009, „Lietuvos partijų vertybinis žemėlapis...“

¹⁴ *Presidential Compass 2012: Discover your position compared to the manifestos or the candidates*, <<http://www.laboussolepresidentielle.fr/>>, 2012 04 01.

2. Pagrindiniai Lietuvos visuomenės ideologiniai naratyvai

Įsitikinimų sistemų, kurios išryškėja Lietuvos gyventojams mąstant apie visuomenės sugyvenimą ir valstybės valdymo tvarką, taigi – ideologinių naratyvų, ieškota 50-ies anksčiau aprašytų teiginių rinkinį pateikiant rūšiuoti 29-iems informantams 2012 m. balandį–gegužę bei lapkritį–gruodį. Konkretus informantų skaičius parinktas kaip kompromisas atsižvelgiant į naujausias rekomendacijas Q-sort tyrimui: viena vertus, dėl atvirkštinės kiekybinės analizės logikos teiginių turi būti daugiau nei apklausiamųjų (siūloma „norma“ – apklausiamųjų imtimi neviršyti trečdaliao ar net pusės teiginių skaičiaus¹⁵), kita vertus, turi būti sudarytos sąlygos kiekvienai iš tiriamų struktūrų – potencialių mąstymo sistemų – būti pakankamai reprezentuotai (bendrų politinių ideologinių nuostatų sistemų atveju jų galima tikėtis gana nemažai). Atrenkant apklaustuosius atsižvelgta ir į tai, kad taikant Q metodologiją tiriamųjų atranka nėra atsitiktinė, ji vykdoma iš tikslinės grupės (šiuo atveju visos visuomenės) atrenkant žmones, kurie visų pirma turi ką pasakyti¹⁶, ir, antra, akivaizdžiai atstovauja skirtingoms pozicijoms¹⁷ (atrankos tikslas – ne reprezentatyvus visuomenės, o reprezentatyvus nuomonių atspindys). Interviu atlikti tiesiogiai, jų metu stebėtos informantų reakcijos, fiksuoti svarstymai, argumentacijos rūšiuojant teiginius kaip atspindinčius nuomonę ar jos neatspindinčius ir daugiau ar mažiau svarbius.

Surinktų duomenų analizė¹⁸ atskleidė septynias „ideologines“ perspektyvas, egzistuojančias Lietuvos visuomenėje. Šiame straipsnyje toliau pristatomos trys geriausiai reprezentuotos, kartu paaiški-

¹⁵ Webler et al., p. 23.

¹⁶ Brown, p. 95–96.

¹⁷ Webler et al., p. 6, 10, 22.

¹⁸ Išskiriant faktorius taikyta pamatinių komponenčių analizė ir varimax sukimas, faktorių skaičius apibrėžtas pagal nerotuotų faktorių koreliacijų matricos tikrines reišmes (*eigenvalues* > 1).

nančios 48 proc. reikšmių sklaidos. Su kitomis atskleistomis perspektyvomis, kaip ir su detalesniu tyrimo pristatymu, išsamesniais analizės duomenimis, galima susipažinti straipsnio autorės daktaro disertacijoje.

2.1. *Laisvos saviraiškos pasakojimas*

Pirmąją bendrą socialinę perspektyvą, įsitikinimų apie visuomenės santvarką ir valstybės valdymą sistemą apibrėžia analizės metu išskirtas A faktorius¹⁹. Jis paaiškina 21 proc. visos reikšmių sklaidos ir tyrime yra sudaromas iš 10-ies Q rinkinių. 1 lentelėje galima matyti šio faktoriaus idealųjį Q rinkinį²⁰. Žvelgiant į jį matyti, jog rinkinio atspindimoje socialinėje perspektyvoje svarbiausią vietą užima laisvos, visuomenėje visiems lygiai galimos saviraiškos principas: prieštaraujama lyčių nelygybei, homoseksualų išskyrimui iš visuomenės, vienų konkrečių religinių vertybių primetimui visiems visuomenės nariams. Nelygių galimybių lyties atžvilgiu nesupratimą parodo ypač neigiamai vertintas 4-asis teiginys: dauguma informantų jo, laikydami aksioma, net nekommentavo (pavyzdžiui, „*Čia kas per nesąmonė? Mažiausiai*“, informantė Nr. 10), o komentavusieji priešinosi gana emociškai, referavo į lygias teises: „*O tai kodėl turi vyrai turėti daugiau teisių į darbą? [juokiasi] O tai kodėl ne moterys?*“ (informantė Nr. 13), „*Na, manau, kad visi turi teises vienodas – tiek vyrai, tiek moterys*“ (informantas Nr. 18). Labai neigiamai (ir vėlgi kartu nurodant, kad tam svarbu ir reikšminga prieštarauti) vertintas ir homoseksualų išskyrimą iš visuomenės preziumuojantis 5-asis teiginys: „*Na, gal ir nenatūralus, bet tai ką darysi, jeigu taip yra*“ (informantė

¹⁹ Čia ir toliau – analizės metu išsikristalizavę faktoriai tekste sąlyginai įvardijami A, B ir C. Konkretesni pavadinimai suteikiami šių faktorių suponuojamoms bendroms socialinėms perspektyvoms, apžvelgus bei apibendrinus duomenis, atsižvelgiant į atsiskleidusius naratyvus ir svarbiausias jų sąvokas.

²⁰ Idealiusis Q rinkinys – tai savotiškas visų konkrečiam faktoriui priskirtų individualių pasaulėžiūrų apibendrinimas, prototipinis bendros pasaulėžiūros teiginių rinkinys.

1 lentelė. „Idealusis“ A faktorius – laisvos saviraiškos perspektyvos – Q rinkinys (kraštinės pozicijos, Z-scores > 1 arba < -1)

Faktorius reikšmės - A faktorius		Z reikšmės
Nr.	Teiginys	
19	Politika ir religija neturėtų būti susiję [...]	1.943
7	Konkurencija versle yra geras dalykas [...]	1.539
36	Valstybė kiekvienam gyventojui turėtų užtikrinti [...]	1.373
30	Turime rūpintis ekologine pusiausvra Lietuvoje ir pasaulyje [...]	1.360
23	Šalies interesai geriausiai yra užtikrinami diplomatiškos [...]	1.359
49	Žmonės turi turėti galimybę laisvai reikšti savo nuomonę [...]	1.293
48	Žmonės pirmiausia privalo rūpintis savo gerove.	1.278
27	Tautinėms mažumoms mūsų šalyje turi būti sudarytos sąlygos [...]	1.025
(lentelės vidurio (neutralias) pozicijas užimantys teiginiai)		
18	Lietuvoje reiktu daugiau galios suteikti prezidento institucijai.	-1.018
25	Tam, kad valstybės paslaugos būtų teikiamos kokybiškai [...]	-1.052
1	Apskritai pagalvojus, sovietinis laikotarpis davė Lietuvai [...]	-1.058
6	Karinė jėga yra efektyviausias būdas užtikrinti šalių saugumą.	-1.062
29	Tradicinės šeimos suirimas pakenkė mūsų visuomenei.	-1.316
8	Kovojoant su terorizmu, pateisinamos visos priemonės [...]	-1.356
32	Vadovybės nurodymus reikia vykdyti besalygiškai.	-1.473
22	Sovietiniai laikais buvo geriau gyventi nei dabar Lietuvoje.	-1.542
16	Lietuvai reikalingas stiprus lyderis [...]	-1.970
5	Homoseksualumas yra nenatūralus ir neturi būti [...]	-2.032
4	Didėjant nedarbui, vyrai turi turėti daugiau teisių [...]	-2.226

Pastaba. Z reikšmės rodo, kiek kiekvienas Q teiginys yra nutolęs nuo idealiojo Q rinkinio vidurio taško. Didžiausios teigiamos reikšmės rodo, kad teiginys labiausiai atspindi Q rūšiuotojų požiūrį, su juo labiausiai sutinkama, mažiausios – atvirkščiai, kad teiginiui reikšmingai prieštaraujama. Nesutrumpintas teiginių formuluootes galima rasti lentelėje priede.

Nr. 12), „žmogus, **kuris nekenkia kitiems, jis nedaro nusikaltimų, <...> jisai turi turėti teisę būti priimtas toks, koks jisai yra ir visi kiti. Tai čia grynai su pamatinėm žmogaus teisėm susiję**“ (informantė Nr. 15). Kaip matyti, kitokios lytinės orientacijos netoleravimui prieštaraujama ne dėl pritarimo tokiai orientacijai, bet pirmiausia – kaip žmogaus, kitais atžvilgiais besilaikančio tų pačių taisyklių, saviraiškos laisvės ir teisės pamynimui. Taip pat ir faktoriuje vienu aktualiausių laikytu ir teigiamiausiai vertintu 19-u teiginiu, „Politika ir religija neturėtų būti susiję <...>“, referuojama į tą pačią teisę visiems visuomenės nariams lygiai laisvai reikšti savo įsitikinimus: „**Negali taip būt, kad susieta. Žmogui kaip ir visur turi būt paliktas pasirinkimas**“ (informantas Nr. 18). Šią liniją pratęsia ir argumentacija, slypinti už ne tokiais reikšmingais palaikytų ir ar net nebūtinai iš pirmo žvilgsnio saviraiškos argumentą palaikančių teiginių. Pavyzdžiui, informantė Nr. 12, rūšiuodama 10-ą teiginį („Kultūrinės, meno institucijos, TV ir radijo transliuotojai yra svarbūs mūsų visuomenėje ir turėtų gauti valstybės paramą“), svarsto išryškindama įvairių nuomonių egzistavimo, atstovavimo principą: „<...> **tai jie turėtų užtikrinti nešališką diskusiją. Na, arba jinai galėtų būt šališka, bet jinai turėtų būt įvairiapusė kažkokia tai**“ (beje, panašiai tą patį teiginį traktuoja ir informantė Nr. 13, vėlgi tik kiek kitu kampu išryškindama laisvės, teisės į skirtingas nuomones principą: „**Nes tie dalykai tikrai turi gaut kažkokią tai paramą. <...> Tam, kad žmogus būtų laisvas**“).

Tešiant laisvos saviraiškos principo teigimą, šioje faktoriaus A apibrėžiamoje perspektyvoje ypač ryškus nepritarimas bet kokiems individualumo ir saviraiškos ribojimams. Pirmiausia neigiamai vertinama stipraus lyderio valdymo galimybė: labai nepritariama 16-am teiginiui (beveik visi informantai referuoja į autoritarinį režimą ir to baidosi, pavyzdžiui, „**Čia jau nepritarčiau. Tai jau žingsnis į autoritarinį režimą**“ (informantas Nr. 18)), argumentaciją pratęsia ir nepritarimas 18-am teiginiui: „**Dominuojantis vienas tai... <...> gresia asmens laisvė**“ (informantas Nr. 18). Antra (prieštaraujant 32-am

teiginiui), kritiškai žiūrima į besąlygišką vadovybės nurodymų vykdymą (tiesa, čia pabrėžiama abejonė, išryškinamas savo nuomonės turėjimas, o nevykdymas pateisinamas tik kaip išlyga, jei nurodymai neatitinka vidinių įsitikinimų): „*Todėl kad, na, reikia šiaip jau protu pasiklaust savęs, ar ten yra normalūs tie jos nurodymai. Bet. Ta prasme, tu gali juos kvestionuoti visą laiką, visada gali, bet vykdyti juos reikia. Bet čia nereiškia, kad tai yra vykdymas besąlygiškas. Turi visą laiką suabejoti truputį. O jeigu labai jau suabejosi, jeigu pasidaro netinkama jau tavo moraliniams interesams, tada jau gali tų nurodymų nedaryti*“ (informantė Nr. 12). Trečia, nepritarimas bet kuriems ribojimams reiškiamas ir per kritišką požiūrį į platų priemonių pateisinamumą kovojant su terorizmu (8 teiginys): „*O vat, kovojant su terorizmu, pilietinių laisvių vis tiek negalima leist varžyt. <...> na, man netinka principas toks, kad geriau, kaip ten, nužudyt tūkstantį, kad būtų garantuotai užmuštas vienas teroristas...*“ (informantas Nr. 18). Žodžio, minties laisvė ryškėja kaip vienas svarbiausių elementų net atsižvelgiant į galimus neigiamus padarinius: idealiajame Q rinkinyje labai palankiai vertinamas 49-as teiginys – „*Na, tai čia mano tokia principinė nuostata, kad kiekvienas žmogus turi teisę mąstyti savarankiškai, mąstyti taip, kaip jam atrodo tinkama ir tos mąstymo normos neturėtų [būti] primetamos kitiems visuomenės nariams*“, informantė Nr. 12; kai kurie informantai tai pateisina ir platesniame kontekste: „*<...> net nediskutuotina, ar turi teisę laisvai reikšti savo nuomonę. Bet jeigu tai kenktų kitiems, tai... <...> Tai jeigu ta nuomonė yra pagrįsta, tai tas ne kenkimas, o kritika gali būti labai reikalinga, kad kažkokius atidengtų neteisėtus ar neteisėtus veiksmus ir paskatintų visuomenę prieš kažką tai sukilti*“, informantė Nr. 10.

Šiame naratyve, tęsiant pirmiau dėstytą logiką, ir gyvenimas saviraišką varžančioje visuomenėje vertintas neigiamai: kaip viena aiškiausių (anti)preferencijų ryškėja 22-as teiginys – „*Sovietiniais laikais buvo geriau gyventi nei dabar Lietuvoje*“. Kad A faktorius

informantų šis teiginys suprastas būtent taip (pirmiausia atsižvelgiant į laisvių varžymą), gerai iliustruoja ši interviu citata: „<...> *mažiau-siai [teiginys atspindi nuomonę]. <...> tas, kad viena nuomonė, kad nėra saviraiškos laisvės, pasirinkimo, kad visi vienodi, pagal vieną kurpalį. Eilės, na va tokie. Bet labiausiai – tai asmens laisvė*“ (informantė Nr. 7). Galima net pastebėti, kad atskiruose Q rinkiniuose tie, kuriems sovietinis režimas neatrodo taip stipriai varžantis laisves, ir šį konkretų teiginį vertino kaip ne taip reikšmingai neigtiną: pavyzdžiui, informantas Nr. 18, „*Man teko nemažai pagyvent. <...> Nepasakyčiau, kad tikrai mes ten labai jau tragiškai gyvenom, <...> aš ir tada drąsiai galėdavau pasisakyti per komjaunimo susirinkimus visai priešinga dvasia.*“ Panašiai ir dar vienas sovietinį režimą (jo suteiktą naudą) nurodantis, tiesa, negatyviajame A faktoriaus poliujė užimantis ne tokią svarbią poziciją, 1-asis teiginys neigiamas arba kvestionuojant detales, sveriant naudos gavimą, arba apeliuojant į tą patį laisvės principų pamynimą: „*Sovietinis laikotarpis – net jeigu jo ir nebūtų buvę, tai ar tai reiškia, kad mes neturėtume kelių, nei miestų, nei pramonės...*“ (informantė Nr. 12), „*Nes gal ir buvo nutiesti tie keliai, bet kiek ir davė nenaudos. Ir šiaip, man atrodo, kad svarbiausia ne keliai, o ta galimybė laisvai mąstyti*“ (informantė Nr. 13). Tiesa, interviu vyraujantis smulkmeniškąs formuluo-tės įsiki-bimas, „naudos svėrimas“ kalbant apie šį klausimą verčia aptarti dar vieną aspektą: reikėtų atkreipti dėmesį, jog 22-as ir (iš dalies) 1-as teiginiai į bendrą faktoriaus naratyvą įeina būtent šiuo, saviraiškos varžymo, kampu, o teiginių suponuojama galima komunizmo–anti-kunizmo dimensija šiame, A faktoriuje, nėra reikšminga. Tai rodytų informantų nuomonė kitais, komunizmo–antikunizmo skir-čiai aktualiais, tačiau, atkreiptinas dėmesys, šiame A faktoriaus ide-aliajame Q rinkinyje laikomais ne tokiais svarbiais, klausimais. Jais dažnai neturima nuomonės (pavyzdžiui, informantė Nr. 12 apie 47-ą teiginį „Žmonėms, praeityje bendradarbiavusiems su sovietinėmis slaptosiomis tarnybomis, turi būti taikomi apribojimai dirbti valsty-

bės tarnyboje ar švietimo srityje“: „*Oj... Nežinau. Neturiu nuomonės išties šituo klausimu*“), klausimai „nurašomi“ kaip nebeaktualūs, vėrauja pragmatinis požiūris (pavyzdžiui, informantė Nr. 13 apie 15-ą teiginį „Lietuva turi ryžtingai reikalauti iš Rusijos atlyginti okupacijos padarytą žalą“: „*Gal tiesiog visą tą energiją jau galima kažkur kitur nukreipt jau*“, informantė Nr. 12 apie 14-ą teiginį „Lietuva turi palaikyti gerus santykius su Rusija“: „*Nes kaimynai esam vis dėlto*“ ir panašiai). Reikšminga ir iliustratyvu, kad ir sovietinės simbolikos likimas Lietuvoje (21-as teiginys) priskiriamas prie pačių neaktualiausių klausimų, net jei juo apskritai turima aiški nuomonė (šiam teiginiui idealiajame Q rinkinyje suteikiama 0 pozicija): „*Man nei šilta, nei šalta*“ (informantė Nr. 12), „*Tai yra tiesiog istorijos atributas. Ką reiškia – neegzistuojančios valstybės kažkokie atributai tiesiog*“ (informantas Nr. 18). Beje, kai kuriais atvejais net per šį klausimą, nors ir nesvarbų, simptomiškai persismelkia ta pati po A faktoriumi glūdinanti nuomonių tolerancijos vertybė: „*Realiai kas – nėra gal toleruotina, bet vis tiek, kad suvaržyt... [tai nepritariu]*“ (informantas Nr. 6).

Laisvos individų saviraiškos, asmens laisvių (tarp jų – ir apsisprendimo) teigimo linija pratęsiama ir kituose informantų svarbiausiais laikytuose pasirinkimuose. Ji atsiskleidžia net argumentuojant, kodėl tradicinė šeima čia nėra matoma kaip sergėtina vertybė (idealajame Q rinkinyje išryškėja stiprus (ir laikytinas svarbiu) nepritarimas 29-am teiginiui): „*žmonės turėtų turėt galimybę gyvent kaip nori*“ (informantė Nr. 13). Vis labiau iš surūšiuotų teiginių kombinacijos ryškėjantis moralinis liberalumas A faktoriaus apibrėžiamoje perspektyvoje sugretinamas ir su ekonominiu liberalizmu. Aukštai idealiajame Q rinkinyje atsidūręs 7-as teiginys suponuoja ekonomikoje preferuojamą konkurenciją: „*O konkurencija tai taip, teisinga. [Taip teisingiau] Negu kad visi nieko neveikia ir gauna po lygiai. Arba kad ir veikia, gauna vis tiek po lygiai*“ (informantas Nr. 6). Ir savotiškai netgi vėl sugrįžtama prie pagrindinio – saviraiškos – leitmotyvo prielankumą konkurencijai argumentuojant ir dėl jos impli-

kuojamo tos pačios saviraiškos skatinimo: „*Ir kodėl konkurencija yra svarbi – todėl, kad leidžia žmonėms skatinti savo kūrybiškumą*“ (informantė Nr. 12).

Per prielankumą konkurencijai dar labiau ryškėjantį faktoriaus apibrėžiamos perspektyvos panašumą į klasikinį liberalizmą paremia bei sustiprina ir palankiai šios informantų grupės vertintas 48-as teiginys bei jo interpretacijos. Informantų argumentacijose atsiskleidė entuziastingas sutikimas: „*Na, kad nebūtų tokio dalyko, kad vat, žinai, kažkas turi už mane pasirūpinti. <...> kad būtų tas sąmoningumas, supratimas, kad turi dirbt, stengtis pats! O jeigu ten, aišku, jeigu tau kažkokia bėda ar problema, tai tau valstybė padės, bet tai neturi būt ilgalaikės pašalpos, nuolatinės*“ (informantė Nr. 10). Vis dėlto atsiskleidžianti perspektyva nelygi laukiniam kapitalizmui, klasikinio libertarianizmo principai čia neiškyla į paviršių. Nors ir pabrėžiama saviraiška, konkurencinė ekonomika bei individualios pastangos, svarbu ir valstybės užtikrinamas minimumas, nepalikimas absoliučioje libertarinėje tvarkoje. Tai matyti ir iš labai gerai vertinto (tiesa, kiek prasčiau nei konkurencijos principą žymincio), vadinas, svarbaus, 36-o teiginio. Informantė Nr. 12 apie jį: „*Aš, taip sakant, įsivaizduoju, kad visuomenė yra sudaryta iš labai skirtingų žmonių ir jų visų pajėgumai yra skirtingi. Dėl to, pavyzdžiui, kiekvienam žmogui turi būti sudaryta galimybė, tarkim, turėt sveikatos apsaugą, tarkim, turėtų būti mokamos pašalpos įvairiais sunkiais gyvenimo atvejais.*“ Tiesa, ir šioje, ir ankstesnėje informantės Nr. 10 citatose išryškėja sąlyginumas: valstybė turėtų padėti „*nenumatytais atvejais*“, kai tikrai reikia, ir „*tai neturi būt ilgalaikės pašalpos, nuolatinės*“. Naratyve vyraujantį šiuos du aptartus svarbius teiginius (7-ą ir 36-ą) apimančią požiūrį, kad valstybės pagalba tam tikrais atvejais reikalinga ir preferuojamoje konkurencinėje aplinkoje, padeda iliustruoti ir apibendrinti keletas informantų citatų iš komentuojant kitus, nuomonės nei atspindėjusius, nei neatspindėjusius ar ne tokiais svarbiais laikytus, teiginius: „*[sutikčiau su siūloma politika] Nes kitu atveju tai*

labai žmonės yra paliekami laukinių dėsnių tvarkoje“ (informantė Nr. 12 apie 9-ą teiginį), „*Nepritariu visai tai minčiai, kad bet kokia [valstybės] intervencija yra žalinga, yra nenaudinga, bet per didelės kišimasis tai jį yra negatyvus dalykas. Bet visiškai, absoliučiai visko palikimas laisvai rinkai, ir konkurencijai tai jau rodo keletą krizių...*“ (informantas Nr. 18 apie 41-ą teiginį).

Taigi šioje A faktoriaus apibrėžiamoje socialinėje perspektyvoje, svarstant apie visuomenės ir valstybės gyvenimą, išryškėja giluminė, pamatinė logika, iš kurios kyla visi politiniai prioritetai – ir ji pirmiausia grįsta individo saviraiškos laisvės ir teisės, jų nevaržomumo (kol tai nekliudo kitiems individams) principu. Svarbiausia čia – žmogaus teisės ir laisvės ir galimybė lygiai jomis visuomenėje naudotis. Galima teigti, kad ši perspektyva santykinai gerai atitinka klasikinio liberalizmo idėjas (pavyzdžiui, pabrėžiama asmens laisvės pirmenybė), tačiau ekonominėje srityje, atsižvelgiant į atsiskleidusį požiūrį į ekonomikos funkcionavimą, šią empirinio tyrimo metu išryškėjusią socialinę perspektyvą labiau būtų galima sieti su socialiniu liberalizmu. Bet kokiu atveju atkreiptinas dėmesys, jog ekonominė dimensija šioje bendroje perspektyvoje nėra tiek svarbi, kiek moralinė dimensija: teiginiams pritariama arba nepitariama, bet bendrame kontekste jie nelaikomi pačiais svarbiausiais ar nesvarbiausiais – neužima kraštinių, reikšmingiausių pozicijų). Tą galima atrasti ir kai kurių informantų interviu pastabose: „<...> *su tom vertybėm susiję kur, tai tikrai labai daug mąstau. Ir šiaip, man tie, man atrodo, labai rūpi <...>. O, pavyzdžiui, ta ekonomika, tie visi... man nelabai*“ (informantė Nr. 7).

Šiek tiek užbėgant už akių, šioje vietoje galima ir karto pristatyti, kuo aptariamasis A faktorius, apibrėžiantis visuomenėje veikiančio, taikomo ir populiariai suvokiamo liberalizmo perspektyvą, skiriasi nuo kitų „ideologinių“ Q rinkinių rūšiuojant išsikristalizavusių faktorių. Pirmiausia ir geriausiai tai nurodo analizės metu apskaičiuoti išskiriantieji faktoriaus teiginiai (19-as ir 29-as), kurie vėl nurodo moralinę (ne ekonominę) dimensiją ir faktorių išskiria tam tikru specifi-

niu visuomenės struktūros supratimu: stipria sekuliarios visuomenės preferencija (kaip matėme iš interviu analizės – ji suvokiama kaip būtinybė skirtingų individų įsitikinimų raiškos kontekste) ir „aktyviu abejingumu“ tradicinės šeimos modelio suirimui (jis matomas ne tik kaip natūrali visuomenės raida, bet ir kaip galimybė kiekvienam pasirinkti geresnį gyvenimą, o tai savaime veda ir į „laimingesnę visuomenę“).

Galiausiai kalbant apie A faktoriui priskirtų Q rūšiuotojų asmenines charakteristikas, galima pasakyti, kad jie reikšmingai neišsiskiria iš kitų grupių pagal lytį, gyvenamąją vietą, darbo pobūdį, pajamas, domėjimąsi politika ar jos žiniomis, visuomeniniu aktyvumu ar religingumu. Vienintelis mažesnis panašumas – šioje grupėje nėra pačių vyriausiųjų (nors kitos amžiaus grupės, įskaitant penktą dešimtį einančiuosius, į šį faktorių patenka). Ir tai galbūt galėtų koreliuoti su pro/anti-komunizmo dimensijos neaktualumu šiame faktoriuje. Tiesa, gana netikėta, bet grupės informantai pernelyg neišsiskyrė net vienumomis partinėmis preferencijomis: į šią grupę supuola ir balsuojantieji už liberalus, ir už socialdemokratus, ir už konservatorius. Galbūt tokį netikėtą partinių preferencijų platumą būtų galima paaiškinti tuo, kad nė viena iš šioms kryptims atstovaujančių svarbiausių partijų Lietuvoje (LRLS, LSDP, TS-LKD) pernelyg nesipriešina asmens laisvėms ir teisėms, kaip jos buvo suprastos šioje perspektyvoje (asmens savi- raiškos, kūrybos, žodžio, tikėjimo, pasirinkimo ir pan.), ir nesirengia jų varžyti (kitaip nei, pavyzdžiui, legalių abortų uždraudimo klausimą vis kelianti LLRA, viešojoje erdvėje seksualinių mažumų teisių nepripažinimu garsėjantys TT ir kitų partijų atstovai). Išlyga galėtų būti nebent TS-LKD, kurios nariai pasisako, pavyzdžiui, už abortų draudimą²¹, tačiau – vėlgi ši partija tokios savo pozicijos aktyviai ne-propaguoja²².

²¹ *Manobalsas.lt* 2008 m. politikų apklausos duomenys. Ramonaitė, Žiliukaitė, 2009, „Politinio atstovavimo kokybė Lietuvoje...“, p. 109.

²² Žiūrėti, pavyzdžiui, TS-LKD veiklos 2009–2012 m. programą, kurioje toks punktas net nebuvo paminėtas. Tiesa, partijos rinkimų programoje 2012 m. toks punktas atsi-

2.2. Tvirtos rankos perspektyva

Antrasis tradicinės ideologijos atspindinčių teiginių lauke išryškėjęs B faktorius paaiškina 11 proc. reikšmių sklaidos, jo nurodomai perspektyvai tyrime atstovauja penkių informantų politinės logikos. Pirmiausia B faktorius apibrėžiamas per nepasitenkinimą dabartiniu valstybės valdymu (reikšmingiausiu laikomas nesutikimas su 25-u teiginiu, čia ir toliau žiūrėti 2 lentelę) ir siūloma aiškia institucinės santvarkos alternatyva (idealojo faktoriaus Q rinkinio pliusiniame poliuje dvi svarbiausias pozicijas užima 16-as ir 18-as teiginiai).

Alternatyvios institucinės santvarkos poreikis kyla iš nepasitenkinimo chaotišku, kaip jis suprantamas, Seimo darbu: „**Kad nėra valdžios. Vėl ateis balsavimas, vėl partijos pagal save.** <...> **Ir vėl ta pati košė**“ (informantas Nr. 2), „**Tai kad čia dabar mizeris kažkoks, kad nėra tvarkos.** <...> **Būna kažkoks įvykis, tai tada įsivelia visi, ir politikai, ir visi kas tik nežino situacijų ir visi tik šneka. Tai chaosas.** <...> **Vis tiek gi turi būt priimtas sprendimas, o per tuos chaosus nepriima kitų sprendimų... Kaip sakyti, laiką veltui švaisto**“ (informantas Nr. 16 apie 18-ą teiginį), ir iš supratimo, kad vienas asmuo galėtų rinkėjams atstovauti geriau: „**Kaip Prezidentė pasako, taip ir turi būt.** <...> **mes tam ir renkam gerą prezidentą, kad mes juo pasitikim ir mes turim Prezidentės nuomonės klausyt**“ (informantas Nr. 21 apie 18-ą teiginį).

Toks pats situacijos, kaip chaoso, „palaidos balos“ vertinimo leitmotyvas ekstrapoliuojamas ir kitoms valstybės ir visuomenės gyvenimo sferoms, ryškėja ir apibendrinimuose, ir kituose, kad ir ne tokiais svarbiais laikomuose teiginiuose. Tai gerai iliustruotų, pavyzdžiui, 39-o teiginio pagrindimai: „**Kas bebūtų, vis tiek, visi švaisto viską į kairę, į dešinę, o paskui krapšto galvas, kur milijonai...**“ (informantas Nr. 21). Nukreipiant žvilgsnį į dar kitas sferas – pavyzdžiui, informantas Nr. 20, kalbėdamas apie 37-ą teiginį, tiek moky-

2 lentelė. „Idealusis“ B faktorius – tvirtos rankos perspektyvos – Q rinkinys (kraštinės pozicijos, Z-scores > 1 arba < -1)

Faktoriaus reikšmės – B faktorius		Z reikšmės
Nr.	Teiginys	
16	Lietuvai reikalingas stiprus lyderis [...]	1.744
18	Lietuvoje reiktu daugiau galios suteikti prezidento institucijai.	1.668
14	Lietuva turi palaikyti gerus santykius su Rusija.	1.576
48	žmonės pirmausia privalo rūpintis savo gerove.	1.428
36	Valstybė kiekvienam gyventojui turėtų užtikrinti [...]	1.412
17	Lietuvai reikalingos stiprios profesinės sąjungos [...]	1.274
28	Tautinės mažumos mūsų šalyje piktnaudžiauja [...]	1.240
12	Lietuva turėtų stengtis išlaikyti daugiau savarankiškumo [...]	1.089
(lentelės vidurio (neutralias) pozicijas užimantys teiginiai)		
44	Valstybinės įmonės, kur imanoma, turi būti perleistos [...]	-1.065
6	Karinė jėga yra efektyviausias būdas užtikrinti šalių saugumą.	-1.233
46	žmogaus gyvybė prasideda nuo pastojimo [...]	-1.312
32	Vadovybės nurodymus reikia vykdyti besalygiškai.	-1.376
26	Tautinėms ir kultūrinėms mažumoms mūsų šalyje trūksta [...]	-1.418
21	Sovietinė simbolika turi būti uždrausta.	-1.570
15	Lietuva turi ryžtingai reikalauti iš Rusijos atlyginti [...]	-2.062
4	Didėjant nedarbui, vyrai turi turėti daugiau teisių [...]	-2.108
25	Tam, kad valstybės paslaugos būtų teikiamos kokybiškai [...]	-2.139

Pastaba. Z reikšmės rodo, kiek kiekvienas Q teiginys yra nutolęs nuo idealiojo Q rinkinio vidurio taško. Didžiausios teigiamos reikšmės rodo, kad teiginys labiausiai atspindi Q rūšiuotojų požiūrį, su juo labiausiai sutinkama, mažiausios – atvirkščiai, kad teiginiui reikšmingai prieštarujama. Nesutrupintas teiginių formulutes galima rasti lentelėje priede.

klas, tiek valstybę vertina kaip „palaidą bala“: „*Na, kad nebūtų tokia palaida bala gal. Nes dabar tai praktiškai mokyklose jie žino savo teises, o pareigų tai nežino.*“ Išėitis iš viso šio chaoso aptariamoje perspektyvoje matoma viena – „tvirta ranka“: „*Kaip Konstitucijoj – turėtų Prezidentas viskas būt [trinkteli ranka per stalą patvirtindamas žodžius]. Kaip Smetona. O dabar tai čia nesąmonė...*“ (informantas Nr. 2 apie 16-ą teiginį), „<...> todėl, kad **reik rankos. Nėra šeimininko Lietuvoj. Tas pats, kaip ir imkim, na, paprasčiausia ūkė** – jeigu nėra vadovo, yra paprasčiausia bala. Taip“ (informantas Nr. 20 apie 16-ą teiginį).

Chaos, netvarkos valstybėje leitmotyvą pratęsia ir požiūris į valstybės tarnautojus kaip į perteklinę, betiksle naštą (svarbiausią „minusinę“ poziciją idealiajame Q rinkinyje užimantis 25-as teiginys) – „*tie tarnautojai tai jie yra tai valstybei tik didelis minusas, nes jie realiai jokios naudos nesukuria ir produkto neduoda. <...> Tai ką jie ten – rašo vieni kitus, visokius dokumentus nešioja, bet tai kad... <...> geriau išvis nieko nedarytų – vis tiek jokio skirtumo nėra. Niekas nepasikeičia*“ (informantas Nr. 16). Ir net profesinės sąjungos į naratyvą įeina per tą patį „tvarkos poreikį“ – jų stiprėjimui pritaria ma kaip galimų „tvarkdarių“, „žmonių gynėjų“ atsiradimui: palyginti stiprų sutikimą su 17-u teiginiu iliustruotų informanto Nr. 20 citata „*Na, kad būtų. Kad gint kažkas tai žmonių teises. Nes dabar tai praktiškai niekas ir negina*“ (argumentuojant įsipina ir nusivylimo gaida).

Tvarkos ir efektyvumo poreikis galiausiai taip persismelkia per visą naratyvą, kad kaip daugiabalsio chaoso kėlėjai suprantamos ir atitinkamai smarkiai (ir reikšmingai) neigiamai įvertinamos tautinės mažumos. Faktoriaus idealiajame Q rinkinyje gerai įvertinamas 28-as teiginys: „*Teisingai. Jos pačios provokuoja nesantaiką. Jos pačios išsidirbinėja, negyvena mūsų sąlygomis, išsidirbinėja rekdamos, šaukdamos...*“ (informantė Nr. 17), mažumų padėtis šiame kontekste komentuojama ir labai emociškai – „*Va, tu niekam nereik.*“

<...> *Na, aš išvis prieš tas tautines mažumas. <...> Aš išvis skaitau, kad neturėtų jų būt*“ (informantas Nr. 21). Atitinkamai aptariamoje perspektyvoje stipriai (ir reikšmingai) pasipriešinama 26 teiginiumi „Tautinėms ir kultūrinėms mažumoms mūsų šalyje trūksta kitiems prieinamų galimybių“: „*Aišku, netrūksta. Kur jau, išvis jiems nereikia. <...> Tegul jie taikosi prie mūsų, o ne mes prie jų turim taikytis – taip neteisinga*“ (informantas Nr. 20). „*Be abejo, neleidžiam [sava kalba išsikabinti gatvių pavadinimų], nes čia yra Lietuva. Čia logiška. <...> Supranti, kad patys kitataučiai nenori mūsų šalyje įleisti šaknų ir pritapti Lietuvoj, tapt piliečiais. <...> Na, kad jie patys mūsų netoleruoja*“ (informantė Nr. 17). Kaip matyti, mažumų tema iš esmės tampa svarbi ir į naratyvą įsipina per aktualijas (pavyzdžiui, lenkišką gatvių pavadinimų rašymą Vilniaus krašte), nes paprieštarausja pagrindinei, po požiūriu glūdinčiai tvarkos (kaip priešpriešos „chaosui“ viešajame gyvenime) sieki idėjai.

Per tą pačią „tvirtos rankos“ prizmę įdomiai paneigiamas ir 44-as teiginys „Valstybinės įmonės, kur įmanoma, turi būti perleistos privačion nuosavybėn“: čia ne tik nekalbama apie efektyvumą ar teisingesnę paslaugų užtikrinimą, jų garantiją – pagal B faktoriaus apibrėžiamą perspektyvą, valstybė neturėtų perleisti įmonių privačiam sektoriui pirmiausia dėl to, kad neprarastų savo įtakos galios – kitaip tariant, „rankos tvirtumo“ (dar vieno jo aspektų). Tai iliustruoja faktoriaus „veido“ (aukščiausią faktoriaus svorį turinčio informanto) citata: „*O tai jeigu perleis privačion nuosavybėn, tai valstybė nieko nebeturės, tai kokios tada valstybė beturės galios? Nieko neturės*“ (informantas Nr. 16).

Tiesa, reikėtų atkreipti dėmesį, jog perspektyvoje preferuojama, siekiama tvirtos rankos, suvaldančios chaosą, bet didesnės nei minimali globos iš valstybės nereikalaujama, nesitikima ir nenorima – kiekvienas turi savimi pasirūpinti pats (stiprus sutikimas su 48-u teiginiu): „*O kas pasirūpins, jeigu pats nepasirūpinsi. Valstybė tai jinai ką, ji gali tik, kaip pasakyt, kryptį kažkokią tai palaikyt,*

padėt“ (informantas Nr. 16). Atitinkamai ir vadovybės (informantų pirmiausia suprasti kaip valstybės vadovybės) nurodymai yra vertintini kritiškai (nesutikimas su 32-u teiginiu: „**Tai aišku, čia viską reik pačiam.** Čia valstybės tie nurodymai yra, tai žinai... Gal jie irgi prisikurs savo, kaip čia pasakyti, įstatymus, kad jiems būtų gerai, ar kažkam būtų gerai. O apie žmogų tai čia – nulis“ (informantas Nr. 20)). Šis savarankiškumo principas nuo asmens net perkeliamas visai valstybei (stiprus sutikimas su 12-u teiginiu): „**Na, Lietuva turėtų būt savarankiškesnė, ne visąlaik klausyt, ką sako Europos Sąjunga**“ (informantas Nr. 21). Tiesa, čia būtų galima suabejoti, ar individo ir valstybės savarankiškumo principai suprantami kaip reikalingi tik „dabartinėje chaotiškoje situacijoje“, ar ir „įvedus tvarką“, tačiau, kita vertus, reiktų atsižvelgti, kad patys informantai apie tokio savarankiškumo sąlyginumą neužsiminė, o mintis gana nuosekliai kyla ir iš ankstesnių teiginių, taigi greičiausiai toks savarankiškumas preferuojamas abiem atvejais.

Kita argumentų linija, per savo teiginius pramaišiu su „tvarkos darymo“ poreikiu besidalijanti svarbiausiąsias, apibrėžiančiąsias perspektyvos vietas – pragmatinis ir net teigiamas požiūris į Rusiją ir sovietinę Lietuvos praeitį. Pirmiausia – faktoriaus „neigiamame“ poliuje stipriai įsitvirtina 15-as teiginys „Lietuva turi ryžtingai reikalauti iš Rusijos atlyginti okupacijos padarytą žalą“. Perspektyvą apibrėžiančiųjų informantų balsais galima iliustruoti, kad tai matoma, viena vertus, kaip visiškai nereikalingas, nevaisingas veiksmas („**Aišku nereik. Vis tiek niekas neduos, čia gali reikalaut nereikalavęs**“ (informantas Nr. 20)), antra vertus, faktoriuje didžiausią svorį turinčio informanto komentare nuskamba net ir tam tikra įsiskolinimo Rusijai išlyginimo gaida: „**O tai kiek čia iš tos Rusijos privežta, ir metalo, ir visko, ir dabar dar veža, ir niekaip negali išvežt. <...> O čia dabar apie tuos grąžinimus...**“ (informantas Nr. 16). Pragmatinio poreikio bendrauti su Rusija linija nusitęsia ir per kitą svarbiu laikytą (šįkart pritariant), 14-ą, teiginį. Pabrėžiama, kad su Rusija labai svarbu apsi-

eiti draugiškai – „*Na, mes privalom su Rusija, va taip*“ (informantė Nr. 17), ir ne iš draugiškumo, geros kaimynystės principo kaip tokio (kuris panašiuose argumentuose ryškėjo liberalizmo A faktoriuje), bet iš pragmatiškai apskaičiuoto poreikio – nes palaikyti gerus santykius reiškia naudą: „*Todėl, kad Rusija yra galinga valstybė, prekyba su Rusija būtų labai Lietuvai naudinga*“ (informantas Nr. 21).

Tiesa, realistiškas santykių su Rusija vertinimas dar nė kiek neatskleidžia šios socialinės perspektyvos atstovų požiūrio į sovietinę Lietuvos praeitį. Geriausiai jį galėtų atskleisti (ir patvirtinti, kad sovietinės praeities dimensija perspektyvoje bent tam tikrais aspektais svarbi) 21-as teiginys „Sovietinė simbolika turi būti uždrausta“, šiame faktoriuje reikšmingai priskirtas negatyviajam, neigiamajam poliui. Analizuojant interviu galima matyti, kad toks neigiamumas atsiranda iš nematomo jokio validaus pateisinimo uždraudimo veiksmui ir ne tik neutralaus simbolikos kaip istorijos dalies traktavimo („*Na tai tada uždrauskim vilnos ratelius, kur seniau žmonės veldavo, aukurus <...>. Tai mūsų istorija, kaip ten bebuvę*“ (informantė Nr. 17)), bet ir svarbesnės reikšmės tokiai istorijai suteikimo: kas liberalizmo A faktoriuje palaikoma tiesiog nereikšmingu „istoriniu atributu“, čia traktuojama ir kaip „kultūrinis paveldas“ (informanto Nr. 16 žodžiais). Piešiamą vaizdą dar labiau papildytų paskutinio iš faktoriuje reikšmingesnių, teiginio Nr. 1 „Apskritai pagalvojus, sovietinis laikotarpis davė Lietuvai naudos [...]“, apsvarstymas. Nors teiginys ir nebuvo priskirtas prie pačių reikšmingiausių, jį apsvarstant tiesiamos jungtys į kraštinių faktoriaus teiginių brėžiamą naratyvą: teiginys suponuoja lyginimą su „dabartine chaoso situacija“ ir sovietinio gyvenimo perspektyva palyginime automatiškai įgauna teigiamą atspalvį: „*Čia vat pritariu, kad čia vat buvo ir statoma, ir daroma. Visko buvo pristatyta, o dabar baigia išparceliuot čia viską. O kai dabar, čia ką gero pastatė?*“ (informantas Nr. 16). Galiausiai šių dviejų teiginių (laikomų gana svarbiais) pateikiamą neutralų ir net, lyginant su šiandiena, pozityvų sovietmečio vertinimą išplėstų

keletas informantų komentarų, pasakytų, tiesa, kalbant apie idealiajame Q rinkinyje visiškai neaktualių laikomą 22-ą teiginį (kaip matyti iš kitos citatos, panašu, kad tokį teiginį laikyti svarbiu sutrukdė ir tam tikras socialinis „nepatogumas“): šiai B faktoriaus perspektyvai priklausantys informantai jaučia didesnę ar mažesnę nostalgiją sovietmečiui – dėl pozityvesnių socialinių santykių, tam tikrų socioekonominių garantijų. Tarkime: „<...> **man buvo geriau. Bet tai dabar demokratija – pasakysį ką prieš tautą, būsi priešas.** <...> **Na kaip, kolektyvas buvo kitoks, kad ir darbe – čia visi buvom tokie natūralūs reiškia, o dabar – kaip žvėrys pikti, pavydūs...**“ (informantas Nr. 2), „**tikrai buvo Lietuvai geriau sovietiniais laikais gyventi.** <...> **Viskuom! Paprasčiausiai, kad ir paprasčiausiai, tokiu darbu... Žmonės nebuvo be darbo kaip dabar, nebuvo jokių valkataujančių, nebuvo chuliganizmų**“ (informantas Nr. 20).

Dar pora B faktorių apibrėžiančių teiginių būdingi ir daugumai kitų išskirtų faktorių, taigi, laikytini tam tikra bendra „visuomeninė norma“ ir detaliau nebūtinai aptartini. Pavyzdžiui, 36-as teiginys apeliuoja į bent minimalią valstybės teikiamą socialinę apsaugą, kuri suprantama tiesiog kaip valstybės būtina sąlyga, o štai lygiateisiškumas lyčių pagrindu faktoriuje B į naratyvą įsipina kiek įdomiau: nors iš principo ir šioje perspektyvoje, kaip ir kitose, jis laikomas savaime suprantamu („*Nė velnio, lygios teisės turi būt*“, informantas Nr. 20), faktoriaus B informantai žvelgia ir kitu kampu – akcentuodami ir tam tikrą papildomą darbo skirstymą pagal lytį: „*Na, jeigu lygiai, tai jau lygiai, ką čia.* <...> **Gal specifinės kažkokios specialybės yra, kur aš sutikčiau, kažkur ribota būta moterų**“ (informantas Nr. 16).

Peržvelgiant B faktoriaus naratyvą, dar galima pastebėti ir tai, kad šiame faktoriuje santykinai nesvarbūs yra visuomenės struktūros dalykai: šeimos, švietimo klausimai. Pavyzdžiui, 29-as teiginys „Tradicinės šeimos suirimas pakenkė mūsų visuomenei“ atsiduria „pilkonoje“ idealiojo Q faktoriaus nerūpėjimo zonoje: jis arba iš karto informantams nesvarbus, nerūpintis nei ar vienaip, ar kitaip procesai vyksta

(„*Aš tai nelabai gilinuosi į tuos klausimus...*“ (informantas Nr. 2)), arba į jį žiūrima per tą pačią „tvirtos rankos“ prizmę („*Visuomenei, tuoj atsiranda vieniši tėvai, tuoj mamos nebesusitvarko su vaikais, vaikai tuoj išėina klystkeliais be tėvo... <...> Na, žodžiu, šeima turi būt <...> kartu*“ (informantas Nr. 21)), bet bendrame kontekste šis klausimas netampa aktualus. Nesvarbiais laikomi ir švietimo reikalai: „*Čia tai šūdas tokie vat, nereikšmingi [teiginiai]...*“ (informantas Nr. 2 apie 37-ą teiginį), arba vėlgi traktuojami per tvarkos ir stiprios rankos prizmę – „*Na tai, vis tiek, Lietuvoj turi būt patriotizmo kažkokio tai. Tai jeigu nebus patriotizmo, tai todėl ir yra visokios mažumos, visokios... Atsiranda visokių vėjų*“, informantas Nr. 21). Beje, „grynieji“ ekonominiai klausimai šiame faktoriuje taip pat nelaikomi pačiais svarbiausiais.

Taigi apibendrinant – tai perspektyva, visų pirma apibrėžiama per nepasitenkinimą „chaotišku daugiabalsiu valdymu“ ir teikianti stiprią preferenciją tvarkai, „tvirtos rankos“ lyderiui. Pagal antrines preferencijas joje ryškus pragmatiškas ir net teigiamas požiūris į Rusiją ir kiek mažiau – į visą sovietinę Lietuvos praeitį. Iš kitų faktorių apibrėžiamų perspektyvų ši išskirtina būtent dėl prorusiško, prososvietinio požiūrio, kritiško tautinių mažumų vertinimo (faktorių išskiriantys teiginiai – 14-as, 28-as, 1-as). Panašu, kad tokia mąstymo perspektyva jau yra apčiuopta Ainės Ramonaitės tyrime, išskirtuose „prosovietinio radikalo“ ir „sovietinės sistemos kūrėjo“ sociopolitiniuose Lietuvos gyventojų tipuose²³. Taigi – šios nuostatos ne tik neišnyko, bet galima patvirtinti, kad jų komplektacija – stabili ir veikia kaip tam tikra atpažįstama socialinė perspektyva, tam tikra pačių gyventojų apsibrėžta „ideologija“.

Galiausiai peržvelgiant sociodemografines į šį, B faktorių, „tvirtos rankos“ perspektyvą patenkančių informantų charakteristikas, galima pastebėti, kad tarp jų nėra didmiesčių gyventojų, labai be-

²³ Ramonaitė Ainė, *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*, Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 152–154.

sidominčių politika, santykinai prastesnis yra šios grupės politinis išprusimas, menkesnis visuomeninis ir politinis (peržengiantis balsavimo rinkimuose ribas) aktyvumas. Rinkimuose dauguma renkasi populistinėmis laikomas politines jėgas (Darbo partiją, kaip patys įvardija – „Paksą“, buvusią Tautos prisikėlimo partiją) ir, beje, šiam pasirinkimui neteikia didelės reikšmės – preferencijas keičia dažnai ir net nebėra tikri, už ką balsavo paskutiniuose rinkimuose. Tokios charakteristikos vėlgi atitiktų „prosovietinio radikalo“ ir „sovietinės sistemos kūrėjo“ sociopolitiniams tipams priskirtąsias ir dar kartą patvirtintų atrastos „veikiančios ideologijos“ susiejimą su šiomis grupėmis.

2.3. Tradicinės moralės perspektyva

Trečiojo faktoriaus, C, apibrėžiama socialinė perspektyva sudaryta iš aštuonių individualių Q rinkinių ir paaiškina 16 proc. reikšmių sklaidos. Šios „veikiančios, populiariosios ideologijos“ pagrindinės atramos yra tradicinių moralinių dorybių – pirmiausia, užsimezgsios gyvybės, etninio tapatumo – iškėlimas ir sovietmečio nuvertinimas (žiūrėti 3 lentelėje pateiktą idealiojo faktoriaus Q rinkinį).

Svarbiausio faktorių apibrėžiančio 46-o teiginio informantai net nemato prasmės komentuoti. Iš išskirtinio užtikrintumo atsakant galima suprasti, jog šis teiginys atspindi esminę poziciją, įsitikinimą. Vienas informantas, tiesa, apibendrinamas savo surūšiuotą Q rinkinį, šį teiginį dar kiek pakomentuoja: „*Nes yra būdai gyvybės tiesiog nepradėti, kad nereiktų paskui žudyti. Tai čia vienareikšmiškai*“ (informantas Nr. 19). Taigi užsimezgsios gyvybės saugojimas suprantamas kaip prioritetas, o nuo jo prasidedanti linija nusitęsia ir į kitus teiginius – tarkime, kaip labai svarbus įvertintas 8-as teiginys ir jo interpretacijos pabrėžia žmogaus gyvybės, integralumo ir orumo apsaugos net ekstremaliose situacijose būtinybę. Teiginys nuneigiamas iš principo, visiškai netoleruojant kankinimų, greta dar bijantis

3 lentelė. „Idealusis“ C faktorius – tradicinės moralės perspektyvos – Q rinkinys (kraštinės pozicijos, Z-scores > 1 arba < -1)

Faktoriaus reikšmės – C faktorius		Z reikšmės
Nr.	Teiginys	
46	Žmogaus gyvybė prasideda nuo pastojimo [...]	1.917
48	Žmonės pirmiausia privalo rūpintis savo gerove.	1.742
37	Valstybė turėtų skirti daugiau dėmesio patriotiniam ugdymui [...]	1.453
29	Tradicinės šeimos suirimas pakenkė mūsų visuomenei.	1.276
9	Krizės metu valstybė turi iškišti ir apginti [...]	1.268
12	Lietuva turėtų stengtis išlaikyti daugiau savarankiškumo [...]	1.226
47	Žmonėms, praetyje bendradarbiausiams su sovietinėmis [...]	1.215
17	Lietuvai reikalingos stiprios profesinės sąjungos [...]	1.117
21	Sovietinė simbolika turi būti uždrausta.	1.080
10	Kultūrinės, meno institucijos, TV ir radijo transliuotojai [...]	1.058
27	Tautinėms mažumoms mūsų šalyje turi būti sudarytos sąlygos [...]	1.057
(lentelės vidurio (neutralias) pozicijas užimantys teiginiai)		
26	Tautinėms ir kultūrinėms mažumoms mūsų šalyje trūksta [...]	-1.010
4	Didėjant nedarbui, vyrai turi turėti daugiau teisių [...]	-1.080
20	Reikėtų stiprinti Lietuvos etninių regionų tapatybę [...]	-1.109
1	Apskritai pagalvojus, sovietinius laikotarpis davė [...]	-1.110
6	Karinė jėga yra efektyviausias būdas [...]	-1.134
25	Tam, kad valstybės paslaugos būtų teikiamos kokybiškai [...]	-1.259
32	Vadovybės nurodymus reikia vykdyti besalygiškai.	-1.396
18	Lietuvoje reikėtų daugiau galios suteikti prezidento institucijai.	-1.459
16	Lietuvai reikalingas stiprus lyderis [...]	-1.617
8	Kovojuant su terorizmu, pateisinamos visos priemonės [...]	-1.716
22	Sovietiniais laikais buvo geriau gyventi nei dabar Lietuvoje.	-1.751
35	Valstybė daugiau dėmesio turėtų skirti ne Lietuvos etninio [...]	-1.775

Pastaba. Z reikšmės rodo, kiek kiekvienas Q teiginys yra nutolęs nuo idealiojo Q rinkinio vidurio taško. Didžiausios teigiamos reikšmės rodo, kad teiginys labiausiai atspindi Q rūšiuotojų požiūrį, su juo labiausiai sutinkama, mažiausios – atvirkščiai, kad teiginiui reikšmingai prieštarujama. Nesutrumpintas teiginių formuluočių galima rasti lentelėje priede.

manipuliacijos terorizmo informacija: „*Toks terorizmo bumas yra kartais dažniau padidinamas, išpučiamas burbulas... <...> O kankinimas tai yra bet koku atveju nepateisinimas. Na, absoliučiai*“ (informantė Nr. 14). Užuojauta, empatija kiekvienam žmogui ir kiekvienos gyvybės vertinimas prasismelkia ir pro kitus, kad ir nelaikytus svarbiausiais, teiginius, pavyzdžiui, „*kažkokios klaidos, elgesys gali būti nepriimtinas, bet pats žmogus, kaip asmuo, negali būti atmestas ir pasmerktas*“ (informantė Nr. 14 apie 5-ą teiginį).

Antroji, lygiagreti C faktoriaus naratyvo linija prasideda nuo nepritarimo 35-am teiginiui. Nors atvirumas pasauliui nepaneigiamas, savos etninės tapatybės saugojimui skiriama ypač didelė svarba: „*Man tas atviras pasaulio pilietis svetimas. <...> Na, nes Lietuva turi būt atvira pasauliui, bet su protu. Ne plaikstyti, nors net nežinom, kas ten yra*“ (informantė Nr. 14). „*Todėl, kad valstybę sukuria tauta, o ne atvira visoms kultūroms pasaulinė bendruomenė. <...> ji turėtų rūpintis jos tradicijos išlikimu, išliekamumu*“ (informantas Nr. 11). Pradėta etninės, tautinės (čia suprantama kaip sinonimai) tapatybės stiprinimo ir jos svarbos valstybei linija tęsiasi ir 37-ojo teiginio, vėlgi reikšmingai apibrėžiančio faktorių, argumentacijoje. Patriotinis ugdymas laikomas reikalingu, jam skirtina daugiau dėmesio švietimo sistemoje: „*<...> tam, kad išliktume kaip valstybė. Vis tiek esame maža valstybė ir jeigu nebus to patriotiškumo, nebus to didžiavimosi savo tauta, tai ką aš žinau, turbūt nieko tada ir nebebus*“ (informantė Nr. 14), „*Na, o kam daugiau jos gali skirti [dėmesio]? [nusiųjuokia] <...> patriotinis yra tėvynės meilė, čia ne nacionalizmas*“ (informantas Nr. 11). Tiesa, svarbu, ir kaip toks ugdymas vykdomas („*kai pradeda durniai jį vykdyt, būna tragedija...*“, informantas Nr. 19), nes, kaip matyti ir iš ankstesnės citatos, šiame faktoriuje ryškėja ne radikalus nacionalistinis patriotizmas, o labiau – nuosaikesnis, besitaikantis į tapatinimąsi su savo politine, ne tautine, bendruomene (faktoriuje tai rodo ir įvairių tautinių mažumų padėtį atspindinčių teiginių (ypač jas demonizuojančių, negatyvių)

netraktavimas itin svarbiais – tuo C faktorius ir jo socialinė perspektyva skiriasi nuo to paties aptarto B faktoriaus, kurio socialinėje perspektyvoje įvairios tautinės, etninės mažumos vertinamos labai kritiškai ir net neigiamai).

Trečioji, su pirmosiomis dviem susipinanti, linija žymi tradicinės moralės svarbą šioje C faktoriaus apibrėžiamoje „ideologijoje“. Pirmiausia tai atskleidžia stiprus pritarimas 29-am teiginiui. Jaučiamas tam tikras apgailestavimas dėl tradicinės šeimos suirimo ir nors sutinkama, kad ne vien tik suirusioje tradicinėje šeimoje slepiasi šiuolaikinės visuomenės blogybės, bet pripažįstama, kad „ir ten“ procesas net matomas kaip vienas iš visuomenės būsimo žlugimo priežasčių: „*Taip, pakenkė. Deja, taip <...> O paskui stebimės, kodėl ta mūsų visuomenė tokia infantiliška, tokia subobėjusi, kaip mėgstama dabar sakyti. Na tai... Patys suardėm tą tradicinę šeimą, ir dabar patys dejuojam. <...> marazmas, per kurį, reiškia, Vakarų visuomenė yra praktiškai pasmerkta žlugimui*“ (informantas Nr. 19). Per šį, pilnos šeimos svarbos pabrėžimo, bei kitų teiginių kompleksą, kaip teigė informantas Nr. 3, stengiamasi skirti dėmesio pamatinių valstybės vertybių formavimuisi. Tai laikoma pamatinėmis valstybės gerovės garantijomis. Taigi iš teiginio argumentacijos ypač išryškėja pilnos šeimos, kaip valstybės pamato, supratimas ir apeliavimas į „tradicinę“ moralę, kuri savo ruožtu stiprina valstybę. Tokia informantų argumentavimo logika jau dabar leistų juos bent sąlyginai pavadinti klasikinio konservatizmo šalininkais. Tačiau kokia konkrečiai yra ši konservatyvioji informantų „veikiančioji ideologija“, paaiškės biau apžvelgti išskirtąjį C faktorių.

Galiausiai faktoriaus naratyve per reikšmingus apibrėžiančiuosius teiginius išryškėja dar viena svarbi dimensija – negatyvus (ir aktyvus!) sovietmečio ir visų su juo susijusių atributų vertinimas. Pirmiausia tai atskleidžia labai neigiamai idealiajame faktoriaus Q rinkinyje įvertintas 22-as teiginys „Sovietiniais laikais buvo geriau gyventi nei dabar Lietuvoje“. Į patį teiginį reaguojama labai emoci-

gai: „*Visišškai nesutinku. Nesutinku!* [labai emocingai] Na, *visišškai*“ (informantė Nr. 14). Informantai taip pat jaučia pareigą paaiškinti, kodėl kiti visuomenės nariai gali tokio „akivaizdaus absurdo“ nematyti, iš kur atsiranda „toks nesąmoningas“ teiginys – tam pirmiausia pasitelkiami mąstymo apie sovietmetį per savo jaunystės prizmę bei prisitaikėliškumo argumentai: „*Čia esminis dalykas yra supainiojamas – yra supainiojamas sovietinis režimas su mūsų jaunyste. Užtai ir žmonės kažkodėl įsitikinę, kad buvo geriau. Tai, aišku, buvo geriau – mes buvom sveikesni, linksmesni, nesvarbu, koks režimas buvo. O kai kurie buvo prisitaikę labai puikiai, kaip erkės prisitaikę gyveno, beje*“ (informantas Nr. 19). Reaguojantieji ne taip emocingai, grindžia ir kodėl sovietiniais laikais buvo blogiau: „*Dėl... laisvių ribojimo. <...> Nepaisant tam tikros gerovės, reikia pripažinti, kad ji buvo sukuriama mūsų tėvų darbo jėgos... Ir nelabai sąžiningai. Ir dar teisių nebuvo*“ (informantas Nr. 11). Tam tikra dalimi toks sovietmečio vertinimas yra panašus į jau matytą A faktoriaus apibrėžtoje perspektyvoje – pirmiausia čia atspindimas asmens laisvių varžymo momentas. Tačiau galima iškart pasakyti, kad dauguma kitų A faktoriui svarbių teiginių, kalbančių apie asmens laisvių ir teisių garantavimą (pavyzdžiui, 49-as, 5-as, 19-as, nurodantys laisvą minties raišką, homoseksualių asmenų toleravimą visuomenėje, religijos ir politikos atskyrimą), čia, C faktoriuje, suprantami panašiai, bet labai svarbūs netampa – visuomenės ir valstybės gyvenime yra svarbesnių reikalų. Informanto Nr. 11 komentare apie 19-ą teiginį galima rasti ir to priežastį: panašu, kad tradicinės moralės svarba, išryškėjusi čia aptartoje faktoriaus naratyvo gijoje, turi gilesnes šaknis – „[patyli] *Aš manau, kad tam tikri religiniai moraliniai vertybiniai įsitikinimai yra yra, na tokie, nepaneigti*“. Taigi „tradicinė moralė“ šiems informantams neatskiriama ir nuo jų religinių įsitikinimų (tiesa, aktyviai kitiems neprimetamų) ir panašu, jog net įvairios asmens „laisvės“ teigtinos tik tol, kol neperžengia šių įsitikinimų ribų, o išėinančios už jų – tik toleruotinos.

Na, o grįžtant prie požiūrio į sovietmetį šioje konservatyviojoje C faktoriaus perspektyvoje, ji toliau skleidžiasi per 21-ą, 1-ą ir 47-ą teiginius. Kaip matyti, už sovietinės simbolikos draudimą (21-as teiginys) pasisakoma dėl šios simbolikos vis dar turimo (ir, informantų nuomone, aktualaus) emocinio krūvio: „**Turi** [būt uždrausta]. <...> Na, dar bent 50 metų, **kol pasidarysim visiškai apatiški jai** [nusijuokia]“ (informantė Nr. 14). Beje, paaiškėja, kad sovietinės simbolikos (ne)draudimas siejamas ir su tuo pačiu patriotizmu, matomas kaip grėsmė jam – įdomiai tai išryškėja ši teiginį ne kaip patį aktualiausią vertinančiojo informanto argumentacijoje – jam uždraudimas nėra labai aktualus, nes žvelgdamas per savo grėsmės patriotizmui vertinimo prizmę, tokios grėsmės šioje situacijoje jis nemato: „<...> *sovietinė simbolika, jei jos ir neuždrausim, tai mūsų šalis ir mūsų tautiškumas nuo [to] tai nežlugs*“ (informantas Nr. 19). Tas pats 1-as teiginys „Apskritai pagalvojus, sovietinis laikotarpis davė Lietuvai naudos [...]“ vertinamas gana neutraliai, stengiantis pasverti teisingumą faktais – su juo iš dalies sutinkama, tačiau pabrėžiama, kad jei ne „sovietai“, gal net būtų buvę ir geriau, sumenkinamas teiginyje vardinamas „palikimas“, jo reikšmė: „Na tai [šypsosi], **jei nebūtų Lietuva okupuota, lygiai taip pat būtų ir keliai tiesiami, ir statomi miestai, ir kuriama šalies pramonė. Nepriklausomai nuo to** čia [juokiasi]. **Nes visuomenė pati, pati civilizacija, vystosi. Gal net būtų daugiau kelių nutiesta ir miestai daugiau išplėtoti ir nebūtų ta koncentracija tokia didelė vienam mieste ar dviejuose**“ (informantė Nr. 14). Kaip matyti iš interviu, nors neutralumą ir stengiamasi išlaikyti, vertinimas pagal 22-o teiginio preferencijas pasukamas sovietinio laikotarpio nenaudai. Kituose klausimuose tokio neutralaus, pragmatiško svarstymo apie praeitį atsisakoma dar labiau: pavyzdžiui, nors kai kuriose 15-o teiginio „Lietuva turi ryžtingai reikalauti iš Rusijos atlyginti okupacijos padarytą žalą“ argumentacijose jis išlieka („Ne, **nesąmonė**. [kategoriskai] <...> Todėl, kad tai yra **neįmanoma**. Aš irgi norėčiau turėti [namą] mėnulyje“, informantas Nr. 19),

kitose „išlenda“ moraliniai principai – nors ir netikima, kad galima ką realiai atgauti, klausimas keltinas kaip moralinis priminimas („*Nei taip, nei ne. Kalbėt tiesiog apie tai reikia, kelt. O kovot tai čia nieko neiškovosi*“ (informantė Nr. 14)). Taigi, nors ir egzistuojantis, pragmatiskumas šiame faktoriuje iki galo nepersismelkia į santykių su Rusija, sovietinės praeities vertinimą.

Šiame faktoriuje (priešingai nei anksčiau aptartame „tvirtos rankos“, B), reikšmingu laikomas ir tyrimuose kaip komunizmo – antikomunizmo skirtį žymintis 47-as teiginys – jam gana reikšmingai pritariama, nepasitikint su sovietinėmis slaptosiomis tarnybomis bendradarbiavusiais žmonėmis, netikint, kad jie gali pasikeisti: „*Žmonės gyveno toje sistemoje, užėmė pozicijas. Iš esmės į partiją buvo stojama dėl lovio. O sistema pasikeitė, valgyt norisi. Atėję į naują sistemą jie jai netarnaus. Stengsis pateisinti*“ (informantas Nr. 3). Sutikimas stiprus, kai kuriuose interviu net susiejamas su valstybės ekonomine padėtimi, gerovės užtikrinimu („*Čia turėjo būt padaryta. Taip padarė estai. <...> Ar žinote, kiek investicijų į Estiją daugiau, nei Lietuvoj? Tris su puse karto*“, informantas Nr. 3), nors lyg ir linkstama daryti išlygas švietimo sričiai: „*Buvęs KGB šnipas gali būt puikus mokytojas*“ (informantas Nr. 19).

Glaustai nurodant kitas naratyvą papildančias argumentacijas, išryškintinas labai vertinamas kiekvieno žmogaus tikslas pasirūpinti savimi (sutikimas su 48-u teiginiu). Daugumai tai atrodo savaime suprantama, ir tas savaiminis supratimas net duoda nuorodą į vėliau faktoriuje išryškėjančią kitą naratyvo giją, sovietmetį (į kurį referuojantys teiginiai, reikšminga, cituojamo informanto Q rinkinyje dar nebuvo paliesti): „*Na, aišku, kad patys, o kas kitas? Tarybų valdžia?*“ (informantas Nr. 19). Panašiai kaip A ir B faktoriuose, per nesutikimą su 32-u teiginiu išryškinama būtinybė mąstyti savarankiškai, atsižvelgiant į savo moralinius principus ir juos ginant: „*Ne, besąlygiškai vykdyti nereikia. Reikia dar šiek tiek ir mąstyti*“ (infor-

mantė Nr. 5), „*man tas teisingumo aspektas labai svarbus yra*“ (informantas Nr. 11). Tačiau jau visai kitaip nei B faktoriuje prieštaraujama neigiamai vertinamam 25-am teiginiui: šis prieštaravimas jau nėra toks angažuotas sistemos netinkamumo grindimu, o labiau grįstas paprastu efektyvumo vertinimu („*Oij ne, nereikia didint [valstybės tarnautojų skaičiaus]. Darbus tiktai gerai paskirstyti geriau...*“ (informantas Nr. 19)).

Paskutinę aprašomą, bet ne mažiau svarbią dėlionės dalį į šį konservatyviojo C faktoriaus naratyvą įdeda stiprus nesutikimas su „tvirtą ranką“ preziumuojančiais 16-u ir 18-u teiginiais. Tokia perspektyva laikoma „*nusivažiavimu*“ (informantas Nr. 19), manoma, kad daugiau sprendimų priima geresnį, labiau apmąstyta, svaresnį sprendimą. Pabrėžtina, jog problema laikomas ne tiek vieno žmogaus lyderiavimas, kiek daugiabalsiškumo nepaisymas: „*Na jau ne <...> Nebus taip, kad jisai viską žino. Turi būt derinama. <...> Daugiau galvų geriau už vieną*“ (informantė Nr. 14), „*Aš norėčiau prezidentui suteikti daugiau galios, bet nenorėčiau, kaip kad čia jau yra, kad visai nepaisytų parlamento nuomonės. <...> Čia, kad daugiau galių, bet nebūtų vienvaldis*“ (informantė Nr. 5).

Taigi C faktoriaus apibrėžiamoje perspektyvoje svarbus savas moralės diskursas, panašus į konservatizmo ideologiją: gyvybės, šeimos tradicine prasme autoritetas, nenacionalistinis patriotizmas, neprieštaravimas tam tikroms valstybėje įtvirtinamoms „tradicinėms“ dorybėms, prieštaravimas tik „stipresniems“ asmenims laisvių varžymams (tiksliau, kai kurie „moralės sergėjimo“ dalykai net nelaikomi varžymu, kitaip nei A faktoriuje). Šioje perspektyvoje reikšmingai svarbiai bodimasi sovietine praeitimi ir į ją bei jos atributus žvelgiama negatyviai. O štai ekonominiai reikalai pagal svarbą vertinami kaip antraeiliai, į reikšmingiausius neišskylantys (ir bene vienintelis svarbesniu laikytas labiau ekonominės srities teiginys, 9-as, „Krizės metu valstybė turi įsikišti ir apginti nacionalinę ekonomiką“, buvo matomas labiau tuo pačiu faktoriuje ryškėjusiu „nacionaliniu“ ap-

sektu: „*Na... Padėti nacionalinei ekonomikai, taip...*“, informantas Nr. 11).

Kaip matyti iš ankstesnio dėstymo, ši konservatyvioji perspektyva atsiskiria nuo „tvirtos rankos“ perspektyvos pirmiausia visiškai priešingu vieno lyderio valdžios vertinimu, požiūriu į sovietmetį ir gerokai didesne tradicinėms moralinėms dorybėms teikiama reikšme. Į laisvos saviraiškos diskursą, koks jis išryškėjo A faktoriuje, ši perspektyva gerokai panašesnė (tai rodytų ir stipri faktorių tarpusavio koreliacija, +0,54). Tačiau čia požiūriai išsiskiria analizuojant „tradicinės moralės“ ir etninio tapatumo svarbos supratimą: faktorius labiausiai atskiria teiginiai „Homoseksualumas yra nenatūralus ir neturi būti visuomenėje priimtinas“ (5) ir „Tradicinės šeimos suirimas pakenkė mūsų visuomenei“ (29), palankiau vertinami tradicinės moralės perspektyvoje C faktoriuje, ir teiginiai „Valstybė daugiau dėmesio turėtų skirti ne Lietuvos etninio tapatumo saugojimui ir tradicinei kultūrai, o atviros pasaulio kultūroms visuomenės ugdymui“ (35) bei „Politika ir religija neturėtų būti susiję [...]“ (19), palankiau vertinami liberaliosios perspektyvos A faktoriuje. Apibendrinant, C faktorius iš kitų faktorių labiausiai išsiskiria tomis pačiomis savo vertybių preferencijomis: ypač reikšmingu laikomu įsitikinimu ginti tik užsimez-gusių gyvybę (46-as teiginys) ir stipria preferencija, teikiama etninio tapatumo saugojimui ir tradicinės kultūros ugdymui (priešpriešinant jį pasaulio kultūroms atviros visuomenės ugdymui, 35-as teiginys).

Tarpusavyje savo sociodemografinėmis charakteristikomis C faktoriaus informantai panašūs tuo, kad beveik visi (išskyrus vieną, beje, turintį ir mažiausią faktoriaus svorį) yra praktikuojantys katalikai, TS-LKD rinkėjai. Toks faktas nuosekliai siejasi su faktoriuje išryškėjančia „tradicinės“ moralės samprata, doroviniais įsitikinimais bei politinėmis preferencijomis santykių su Rusija, sovietine praeitimi srityje. Pagal amžių, gyvenamąją vietą, domėjimąsi politika šie informantai labai neišsiskyrė.

Išvados

Siekiant kuo geriau suprasti ir numatyti politines visuomenės nuostatas ir elgseną, dėmesį reikėtų skirti gilesnėms mąstymo struktūroms – įsitikinimų sistemoms, galinčioms paaiškinti, kaip žmonės tarpusavyje susieja skirtingus politikos sferos klausimus, juos apsvarsto, susidaro nuomonę, ir leidžiančioms nuspėti elgesį. Šiame straipsnyje pristatyta keletas tokių įsitikinimų sistemų, kurios Lietuvos gyventojams padeda orientuotis politiniame gyvenime. Taikant Q-sort metodą, tradicinių politinių ideologijų apibrėžimo lauke (politines ideologijas suprantant kaip tam tikrų teiginių mozaikas – tarpusavyje nuosekliai susijusių politinių nuostatų ir idėjų apie visuomenės ir valstybės gyvenimą visumas) aptiktos gerai reprezentuotos bendros laisvos saviraiškos, tvirtos rankos bei tradicinės moralės socialinės perspektyvos. Pernelyg neakcentuojant suteiktų pavadinimų, pabrėžtina, jog pirmajai iš paminėtų perspektyvų pirmiausia būdinga laisvos, visiems lygiai galimos saviraiškos ir ją užtikrinančios valdymo tvarkos deklaravimas ir gynimas, antroji, tvirtos rankos, perspektyva į pirmą vietą iškelia poreikį suvaldyti chaotišką dabartinę situaciją ir geriausiu sprendimu laiko galios sutelkimą vienoje rankose, į antrą ar net trečią planą nustumdama tiek moralinius, tiek ekonominius klausimus, šioje perspektyvoje pragmatiškai ir net nostalgikiškai žvelgiama į sovietmetį ir Rusiją, galiausiai trečiojoje straipsnyje aptartoje, tradicinės moralės perspektyvoje, žvelgiant į pasaulį atsispiriama nuo tradicinių dorybių – pagarbos gyvybei, šeimai, religijai, etninio tapatumo ir visa tai pamynusio režimo – sovietmečio – nuvertinimo.

Nors visos trys logikos nėra tapačios „klasikinėms“ politinėms ideologijoms, panašumų atitinkamai į socialinį liberalizmą, autoritarizmą ar konservatizmą galima išvelgti daug. Galbūt net galima šias perspektyvas pavadinti klasikinių politinių ideologijų „populiariosiomis“ modifikacijomis, tačiau kartu derėtų nepelnytai nesumenkinti jų unikalumo ir autentiškumo. Maža to – būtent šie tradicinių

politinių ideologijų ir jų vietoje visuomenėje veikiančių įsitikinimų sistemų skirtumai galėtų tapti atspirties tašku aiškinant ideologinio mąstymo nepopuliarumą (taip įvertintą neaptikus klasikinių politinių ideologijų nuoseklumą) Lietuvos visuomenėje. Žvelgiant į šių (kelių iš) tyrime išsikristalizavusių perspektyvų turinį, galima matyti ir tai, kad jos siejasi su ankstesniais tyrimais ir juos papildo – pavyzdžiui, kai kuriems A. Ramonaitės išskirtiems sociopolitiniams tipams²⁴ suteikia susistemintus bendrus politinių pažiūrų naratyvus.

Savo ruožtu šios autentiškos, nei žiniasklaidos, nei politinio elito raštu ar žodžiu deklaruojamų programų akiai nekopijuojančios ir bendrai tam tikrų visuomenės narių besidalijamos logikos, išplėtoti bendri visuomenės narių naratyvai, apimantys sistemškai išskirtas svarbiausias sąvokas bei skiriamuosius bruožus, tampa Lietuvos visuomenės mąstysenos atspindžio dalimi, kuria būtų galima aiškinti visuomenės ir jos grupių nuostatas bei prioritetus. Tačiau svarbiausia – tyrimo duomenys suteikia pagrindą tikėtis, kad Lietuvos visuomenė politiniais klausimais mąsto nuosekliai.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Brown Steven R., „A Primer on Q Methodology“, *Operant Subjectivity* 3/4 (16), 1993, p. 91–138. Ankstesnę teksto versiją, be kai kurių pakeitimų, galima rasti: Steven R. Brown, *A Q Methodological Tutorial. Eight postings to QUALRS-L@UGA 1991/1992*, <<http://facstaff.uww.edu/cottlec/QArchive/Primer1.html>>, 2013 11 15.

Butkevičienė E., Vaidelytė E., Žvaliauskas G., „Ideologija ir partinė veikla: Lietuvos partijų lyderių požiūris“, *Politologija* 2 (54), 2009, p. 33–58.

„Description of the Manifesto Data Set Full Dataset“, Andrea Volkens et al., *The Manifesto Data Collection. Manifesto Project* (MRG/CMP/MARPOR), Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), 2011 10 20, <https://manifesto-project.wzb.eu/data/MPDataset_full_codebook.pdf>, 2012 04 01.

European Values Study 2008 – Lithuania Field Questionnaire, 2008, <<http://www.europeanvaluesstudy.eu>>, 2011 10 20.

²⁴ Ramonaitė, 2007.

Halpin J., Agne K., *State of American Political Ideology, 2009: A National Study of Political Values and Beliefs*, 2009, <http://www.americanprogress.org/issues/2009/03/pdf/political_ideology.pdf>, 2012 04 01.

Lane R. E., *Political Ideology: Why The American Common Man Believes What He Does*, New York: Free Press, 1962.

Lepeškienė V., Bulotaitė L., „Pirmieji psichologo karjeros žingsniai: su išsilavinimu siejami lūkesčiai“, *Psichologija* 41, 2010, p. 68–83.

Morkevičius V., „Neideologinis Seimas? Statistinė svarbių 2004–2008 m. kadencijos Lietuvos Seimo balsavimų analizė“, Ramonaitė A. (ed.), *Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos*, Vilnius: Versus aureus, 2009, p. 53–87.

Presidential Compass 2012: Discover your position compared to the manifestos or the candidates, <<http://www.laboussolepresidentielle.fr/>>, 2012 04 01.

Ramonaitė A., „Lietuvos partijų vertybinis žemėlapis: partijų elito nuostatų analizė“, Ramonaitė A. (ed.), *Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos*, Vilnius: Versus aureus, 2009, p. 24–52.

Ramonaitė A., „Vertybių kova Lietuvos politikoje: dėl ko ir su kuo kovojama?“, Jankauskas A. (ed.), *Lietuva po Seimo rinkimų 2008*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 11–35.

Ramonaitė A., *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*, Vilnius: Versus aureus, 2007.

Ramonaitė A., Žiliukaitė R., „Politinio atstovavimo kokybė Lietuvoje: partijų ir rinkėjų politinių nuostatų atitikimo analizė“, Ramonaitė A. (ed.), *Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos*, Vilnius: Versus aureus, 2009, p. 90–121.

Volkens A. et al., *The Manifesto Data Collection. Manifesto Project* (MRG/CMP/MARPOR), Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), 2011, <<https://manifesto-project.wzb.eu/>>, 2012 04 01.

Webler T., Danielson S., Tuler S., *Using Q method to reveal social perspectives in environmental research*, Greenfield MA: Social and Environmental Research Institute, 2009, <<http://www.seri-us.org/sites/default/files/Qprimer.pdf>>, 2011 09 30.

Žiliukaitė R., Ramonaitė A., „Vertybinės nuostatos ir rinkėjų balsavimas“, Ramonaitė A. (ed.), *Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos*, Vilnius: Versus aureus, 2009, p. 122–157.

SUMMARY

IDEOLOGICAL SETS OF POLITICAL ATTITUDES IN LITHUANIAN SOCIETY

Everyday public discourse and empirical researches show that the ideological thinking among the major part of Lithuanian society is practically non-existent (political attitudes are found to be incoherent, and opinions are seemingly self-

contradictory). Such unpopularity of ideological thinking makes it difficult to predict the political outlooks and behavior of the public and potentially challenges the foundations of the representative democracy. However, conclusions on the broader political thinking inconsistency in society would be hasty without evaluating the existence of alternative coherent belief systems or systems of political attitudes. In other words, the methodological perspective is worth to be changed: from searching ideological thinking along presupposed strict ideological lines as suggested by the classical political thought, to looking for the possible *other* consistencies in the same field, other sets of the same political attitudes. In this article, primary results of such research, obtained after applying the Q-sort methodology, are presented, and three shared social perspectives, which operate as certain political ideologies among Lithuanian public, are discussed.

The first one, conditionally named free self-expression discourse, centre on the extensive advocacy of free, equally for everybody accessible self-expression idea and a strong opposition to any restrictions of personal freedom and choice. Though economic issues do not play a key role in this perspective, along the ideas of free market competition the priority lies on some “minimum” of care, which the state ought to ensure for its population. The second perspective is based on the perception of the current situation in the state and society as chaotic, flawed, and reveals longing for the “order” which mainly means a high priority given to one strong leader. In this shared social perspective, moral and economic issues are (at best) of secondary importance while Soviet times and current Russia are seen positively through a pragmatic and even a nostalgic prism. Finally, the third perspective, which could be called the traditional morality discourse, cherish the so-called traditional values such as respect of life, family, religion, ethnic identity, and condemns the Soviet regime in which these values were suppressed. These three shared social perspectives could be respectively linked with the ideologies of social liberalism, authoritarianism, and conservatism. However, emphasizing the authenticity of these perspectives, the interconnections should be deliberated and not too much binding. Most important, these perspectives could be regarded as an evidence of coherent political thinking in Lithuanian society – internally coherent political belief systems are found, and they are shared by society members.

**PRIEDAS. Q-sort rinkinio teiginiai ir jų (pradiniai)
šaltiniai**

Teiginys	Pagal CPMP struktūrą ²⁵ , klausimas priskirtinas šiai sričiai	Teiginio (pradinis) šaltinis
1. Apskritai pagalvojus, sovietinis laikotarpis davė Lietuvai naudos: buvo nutiesti keliai, statomi miestai, kuriama šalies pramonė.	3. Sovietinės praeities vertinimas	s
2. Atotrūkis tarp turtingųjų ir vargšų turi būti sumažintas, net jei tai reikštų didesnius mokesčius turtingiesiems.	5. 503: Socialinis teisingumas / lygybė	ASPI
3. Aukštasis mokslas turi būti laisvai priimanamas visiems, ne tik patiems gabiausiems.	5. 506: Švietimo plėtra	ASPI
4. Didėjant nedarbiui, vyrai turi turėti daugiau teisių į darbą nei moterys.	6. (papildomas – lyčių lygybei)	EVS
5. Homoseksualumas yra nenatūralus ir neturi būti visuomenėje priimtinas.	6. 603: Tradicinė moralė: teigiamai (anti)	ASPI
6. Karinė jėga yra efektyviausias būdas užtikrinti šalių saugumą.	1. 104: Kariuomenė: teigiamai	ASPI, m
7. Konkurencija versle yra geras dalykas. Ji skatina žmones daugiau dirbti ir ieškoti naujų idėjų – o taip laimi šalies ekonomika ir vartotojai.	4. 401: Laisvoji rinka	EVS, m
8. Kovojant su terorizmu, pateisinamos visos priemonės, net pilietinių laisvių suvaržymas ar metodai, kuriuos kai kas gali pavadinti kankinimais.	1. 105: Kariuomenė: neigiamai (anti)	ASPI, m
9. Krizės metu valstybė turi įsikišti ir apginti nacionalinę ekonomiką.	4. 408: Ekonominiai tikslai	ASPI, m
10. Kultūrinės, meno institucijos, TV ir radijo transliuotojai yra svarbūs mūsų visuomenėje ir turėtų gauti valstybės paramą.	5. 502: Kultūra šalyje	ASPI

²⁵ Comparative Parties Manifesto Project, op. cit.

Priedo tęsinys

11.	Lietuva turėtų kaip įmanoma giliau įsiliesti į Europos Sąjungą – įsivesti eurą, aktyviai dalyvauti formuojant ES vidaus ir užsienio politiką.	1. 108: Europeizacija, ES: teigiamai	s
12.	Lietuva turėtų stengtis išlaikyti daugiau savarankiškumo Europos Sąjungoje: nenusileisti nepalankiems sprendimams, tvirtai reikšti savo nuomonę ir ją ginti, net jei tai sukeltų tarptautinės bendruomenės nepasitenkinimą ar netektume dalies narystės ES privalumų.	1. 110: Europeizacija, ES: neigiamai	s
13.	Lietuva turi orientuotis į Vakarų valstybes.	1. 102: Ypatingieji užsienio santykiai: neigiamai	s
14.	Lietuva turi palaikyti gerus santykius su Rusija.	1. 101: Ypatingieji užsienio santykiai: teigiamai	s
15.	Lietuva turi ryžtingai reikalauti iš Rusijos atlyginti okupacijos padarytą žalą.	3. Sovietinės praeities vertinimas	MB
16.	Lietuvai reikalingas stiprus lyderis, galintis sprendimus priimti nepaisydamas parlamento nuomonės.	2. 204: Konstitucionalizmas: neigiamai	s
17.	Lietuvai reikalingos stiprios profesinės sąjungos, ginančios darbuotojų teises.	7. 701: Darbininkų susivienijimai: teigiamai	s
18.	Lietuvoje reiktų daugiau galios suteikti prezidento institucijai.	2. 203: Konstitucionalizmas (anti)	s
19.	Politika ir religija neturėtų būti susiję: valstybei nedera primesti visiems žmonėms konkrečias religines vertybes.	6. 603: Tradicinė moralė: neigiamai	ASPI, m
20.	Reiktų stiprinti Lietuvos etninių regionų tapatybę ir suteikti jiems daugiau autonomijos.	3. 301: Decentralizacija: teigiamai	ASPI
21.	Sovietinė simbolika turi būti uždrausta.	3. Sovietinės praeities vertinimas	MB
22.	Sovietiniais laikais buvo geriau gyventi nei dabar Lietuvoje.	3. Sovietinės praeities vertinimas	EVS, m
23.	Šalies interesai geriausiai yra užtikrinami diplomatijos, bendradarbiavimo ir tarptautinių institucijų pagalba.	1. 106: Taika: teigiamai	ASPI, m

Priedo tęsinys

24.	Tam, kad šalies ekonomika augtų, būtina mažinti mokesčius žmonėms ir verslui.	4. 402: Iniciatyvumas	ASPI, m
25.	Tam, kad valstybės paslaugos būtų teikiamos kokybiškai, valstybės tarnautojų skaičius turi būti padidintas.	3. 303: Vyriausybės ir administracinis veiksmingumas	FR
26.	Tautinėms ir kultūrinėms mažumoms mūsų šalyje trūksta kitiems prieinamų galimybių.	7. 705: Mažumų grupės be privilegijų	ASPI, m
27.	Tautinėms mažumoms mūsų šalyje turi būti sudarytos sąlygos išsaugoti savo kultūrinės šaknis.	6. 607: Multikultūralizmas: teigiamai	s
28.	Tautinės mažumos mūsų šalyje piktnaudžiauja joms suteiktomis galimybėmis, provokuoja nesantaiką visuomenėje.	6. 607: Multikultūralizmas: neigiamai	s
29.	Tradicinės šeimos suirimas pakenkė mūsų visuomenei.	6. 603: Tradicinė moralė: teigiamai	ASPI
30.	Turime rūpintis ekologine pusiausvyra Lietuvoje ir pasaulyje, net jei tai ir reikštų ekonominius nuostolius artimiausiu metu.	5. 501: Gamtos apsauga	s
31.	Turtingieji mano, jog jie užsidirbo patys, tačiau iš tikrųjų visuomenė daug prisidėjo prie jų gerovės.	5. 503: Socialinis teisingumas / lygybė	ASPI
32.	Vadovybės nurodymus reikia vykdyti besąlygiškai.	6. (papildomas – moralinio autoritarizmo ir libertarizmo skalei)	EVS
33.	Vadovybės nurodymus reikia vykdyti tik jei esi įsitikinęs jų teisingumu.	6. (papildomas – moralinio autoritarizmo ir libertarizmo skalei)	EVS
34.	Valdžia pernelyg dažnai gina verslo įmonių ir turtingųjų interesus.	7. 704: Vidurinės klasės ir profesinės grupės	ASPI, m
35.	Valstybė daugiau dėmesio turėtų skirti ne Lietuvos etninio tapatumo saugojimui ir tradicinei kultūrai, o atviros pasaulio kultūroms visuomenės ugdymui.	6. 601: Nacionalinis gyvenimo būdas: neigiamai	MB, m

Priedo tęsinys

36.	Valstybė kiekvienam gyventojui turėtų užtikrinti pakankamą sveikatos apsaugą, pasirūpinti pragyvenimu nedarbo ar ligos atveju, išėjus į pensiją.	5. 504: Gerovės valstybės plėtra	s
37.	Valstybė turėtų skirti daugiau dėmesio patriotiniam ugdymui mokyklose.	6. 601: Nacionalinis gyvenimo būdas: teigiamai	MB
38.	Valstybė turi ginti mūsų šalies gamintojų produkciją nuo konkurencijos iš kitų šalių.	4. 406: Protekcionizmas: teigiamai	s
39.	Valstybės finansai beveik visada yra išleidžiami švaistūniškai ir neefektyviai.	3. 304: Politinė korupcija	ASPI
40.	Valstybės reguliavimas yra būtinas prižiūrint verslo įmones ir ginant darbininkų bei vartotojų teises.	4. 412. Kontroliuojamoji ekonomika	ASPI
41.	Valstybės reguliavimas pridaro verslui daugiau žalos nei duoda naudos.	4. 403: Rinkos reguliavimas	ASPI
42.	Valstybės turi skirti daugiau lėšų tam, kad pagrindiniai ekonominiai, sveikatos ir švietimo poreikiai būtų patenkinti visame pasaulyje.	1. 107: Internacionalizmas: teigiamai	ASPI
43.	Valstybės valdymu turi rūpintis politikai, o ne paprasti žmonės.	2.202: Demokratija	ASPI
44.	Valstybinės įmonės, kur įmanoma, turi būti perleistos privačion nuosavybėn.	4. 413: Nacionalizacija	EVS, m
45.	Verslo įmonių pirminė atsakomybė yra didinti akcininkų pelną, o ne gerinti gyvenimo sąlygas visuomenėje.	4. 410: Ekonominis produktyvumas (suaštrintas)	ASPI
46.	Žmogaus gyvybė prasideda nuo pastojimo ir nuo tos akimirkos ji turi būti ginama.	6. Visuomenės struktūra (papildomas)	ASPI
47.	Žmonėms, praelyje bendradarbiausiems su sovietinėmis slaptosiomis tarnybomis, turi būti taikomi apribojimai dirbti valstybės tarnyboje ar švietimo srityje.	3. Sovietinės praeities vertinimas	MB
48.	Žmonės pirmiausia privalo patys rūpintis savo gerove.	5. 505: Gerovės valstybės ribojimas	EVS

Priedo tęsinys

49. Žmonės turi turėti galimybę laisvai reikšti savo nuomonę viešai, net jei kartais tai kenktų kitiems.	2. 201: Laisvė ir žmogaus teisės	s
50. Žmonių kišimasis į gamtą dažnai sukelia pražūtingus padarinius.	5. (papildomas – „žaliuosiems“ idėjoms)	EVS

Paaiškinimai: ASPI – „State of American Political Ideology“ tyrimas²⁶; MB – *manobalsas.lt* svetainės klausimai²⁷; EVS – Europos vertybių tyrimo klausimynas²⁸, FR – *laboussolepresidentielle.fr* svetainės klausimai²⁹; m – teiginio formulė modifikuota; s – neradus tinkamų formuluočių, teiginys sukurtas atsižvelgiant į CPMP (*Comparative Parties Manifesto Project*) brėžiamas svarbias politikos skirtis.

7 CPMP išskiriamos svarbios politikos sritys:

1. Tarptautiniai santykiai.
2. Laisvė ir demokratija.
3. Politinė sistema.
4. Ekonomika.
5. Gerovė ir gyvenimo kokybė.
6. Visuomenės struktūra.
7. Socialinės grupės.

²⁶ Halpin, Agne, p. 10–11.

²⁷ Žr. Ramonaitė, 2009, „Lietuvos partijų vertybinis žemėlapis...“, p. 24–52.

²⁸ *European Values Study 2008*, op. cit.

²⁹ *Presidential Compass 2012*, op. cit.